

A II. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN KIALAKÍTOTT BAJAI HADIFOGOLYTÁBOR TÖRTÉNETE ÉS UTÓÉLETE

Történelmi áttekintés

A Vörös Hadsereg csapatai 1944. október 20–21-én elérték és – az ellenállás visszavonulásra kényszerítése után – bevonultak Bajára. A város elfoglalása hadászati-stratégiai szempontból kiemelt jelentőségű volt, hiszen dunai közúti és vasúti átkelőhely lévén, egyrészt a Dunántúllal való összeköttetést, másrészt a hadianyag-utánpótlás, valamint a hadizsákmány- és a hadifogoly-szállítás egyik kiemelt színhelyét jelentette.¹ Mindezek miatt a megszálló szovjet csapatoknak használhatóvá kellett tenniük a szövetséges légierő által 1944. szeptember 21-én lebombázott bajai vasúti–közúti hidat, ezért előbb a híd roncsain keresztül egy drótkötélpályát alakítottak ki, majd 1945 elején vasúti és közúti pontonhidat létesíttek.²

A szovjet városparancsnokság biztosította a Dunán való átkelést, valamint a dunai folyami közlekedést, és kialakította a város többi részén is a háborús szükségletekhez igazodó infrastruktúrát: katonai használatra foglaltak le középületeket és magánházakat, a nagyobbakban (Közkórház, Vármegyeháza, Takarékpénztár, Tanítóképző, III. Béla Gimnázium, Nemzeti Szálló) hadikórházat rendeztek be. Baja „kórházváros és lőszerdepónia város” lett.³ A város déli részén, a Vaskúti úton⁴ lévő határvadász laktanyában már 1944 végén kialakítottak egy nagy hadifogolytábort, amit többségében magyar és német foglyokkal töltöttek meg.

A hatalmi viszonyok megváltoztak, de az életnek mennie kellett tovább, ezért a szovjet városparancsnok⁵ utasította a helyi közigazgatási szervek vezetőit, hogy folytassák tovább a munkát. Mivel a város 1944. október 19-i kiürítésekor sok vezető tisztségviselő elmenekült, köztük a polgármester, dr. Bernhart Sándor is, ezért pótolni kellett a városvezetésben beállt létszámihiányt. A város élére dr. Takáts Endre városi főlevéltáros került,⁶ aki létrehozta a Közmunkahivatalt (más néven Robotmunka Hivatalt),⁷ amely igen fontos szerepet töltött be a város lakóinak mindennapjaiban, mivel az orosz parancsnokság

¹ Tóth 2014. TIM A 5424.2014.

² Galambos 2008.

³ Nagy 2001. 86. o.

⁴ Az út hivatalos elnevezése akkoriban Erzsébet királyné út, és csak közismert neve volt a Vaskúti út. A háború utáni években a Szabadság utca nevet kapta, ezt viseli ma is.

⁵ 1944. október végén Terescsenko a szovjet városparancsnok. Később gyakran változott a városparancsnok személye. 1945 elején a parancsnok Nyeropkov ezredes, helyettese Pomogajbo őrnagy. Surányi 1991. 13. o.

⁶ Dr. Takáts Endre Baja polgármestere volt 1944. október 22. és 1945. január 27. között. Kemény 2015. 30. o.

⁷ A Szálláscsináló Hivatalt (Elszállásolási Hivatalt) is ezen időszakban létesítették, amely a szovjet katonák részére utalt ki lakóhelyet a városban. Nagy 2001. 86. o.

által különféle munkákra igényelt emberlétszámot kellett előteremtenie.⁸ A városvezetés így kívánt a szovjetek azon gyakorlatának gátat szabni, hogy bárkit önkényesen, akár az utcáról összegyűjtsenek és elvigyenek robotmunkára. A Közmunkahivatal a Városháza földszintjén lévő, 41-es számú szobában működött⁹ 1944 novemberétől 1945 augusztusáig.¹⁰ A hivatal vezetője Nagy András, Baja főmérnöke, a Műszaki Osztály vezetője volt, aki Puskás Mihály (1. kép) segítségével végezte a közmunkára vonatkozó teendőket.¹¹ Puskás iparos, építési vállalkozó volt, aki dr. Takáts Endre polgármester megbízásából bejárt a Vaskúti úti hadifogolytáborba, ahol – bunyevác származása révén – sikerült megértetnie magát a táborparancsnoksággal és közvetítenie feléjük a városvezetés kéréseit.¹² Feljegyzései és levelei jelen tanulmány legfőbb forrásaként szolgáltak a hadifogolytábor működésével és felszámolásával, valamint az itt meghalt foglyok tömegsírjaival kapcsolatban.¹³

Hadifogolytáborok Magyarországon a II. világháború végén¹⁴

Szervezetileg a szovjet irányítású fogolytáborok az NKVD GUPVI, azaz a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának felügyelete alá tartoztak. A közvetlen felügyeletet a 2., 3. és a 4. Ukrán Front NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak parancsnokai gyakorolták – amíg a frontok illetékessége tartott –, utána a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vette át szerepüket.¹⁵ Anyagi ellátás tekintetében ahhoz a parancsnokhoz tartoztak (szovjet, bolgár, román), amelynek csapatai az adott területet elfoglalták.¹⁶ A foglyok sorsával kapcsolatos döntésekben az NKVD hadifogoly- és internáltügyi csoportfőnöke, Iván Petrov altábornagy, illetve az NKVD vezetője, Lavrentyij Berija volt illetékes, legfelsőbb szinten pedig az Állami Védelmi Bizottság elnöke, maga Sztálin.¹⁷

A frontvonal nyugatra tolódásával 1944 őszétől folyamatosan hozták létre a hadifogolytáborokat. Magyarországon a trianoni határok között 47 településen összesen 56 tábor működött, melyek funkciójukat tekintve gyűjtő- vagy átmeneti, illetve átvevő- (tranzit) táborok lehettek.¹⁸ Szerepükből adódóan sok vegyes funkciójú láger volt, melyekbe az

⁸ Surányi 1991. 3. o.

⁹ Surányi 1991. 4. o.

¹⁰ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.1.1. 15. o. Puskás Mihály feljegyzése szerint 1944 novemberétől működött a Közmunkahivatal (korábban Népmozgalmi Hivatal). Nagy András visszaemlékezésében 1945. augusztus 20-át adja meg a hivatal felszámolásának időpontjául. Nagy 2001. 88. o.

¹¹ Puskás László – Puskás Mihály fia – szóbeli közlése (2019. május 23.) alapján.

¹² Uo.

¹³ A Puskás-anyag (Puskás 2019. TIM TD 2019.2.1.1 – 2019.2.28.1) tartalmaz több – töredékes – névjegyzéket azokról, akik megjárták a bajai lágert és a hozzátartozóik keresték őket, valamint listákat az itt elhaltakról és a szabadultakról. Ezeket az anyagokat maga Puskás Mihály adta be a bajai Türr István Múzeumba. (Puskás László szóbeli közlése alapján.)

¹⁴ Tanulmányom összeállításakor nagy segítséget jelentettek Bognár Zalán történész – a Károli Gáspár Református Egyetem docense, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának alelnöke – tanulmányai és doktori disszertációja, amelyekben Magyarország teljes területére nézve átfogó módon dolgozza fel a II. világháború végén létrejött hadifogolytáborok történetét. (Lásd a hivatkozásokat a továbbiakban!)

¹⁵ Bognár 2006. 298–299. o.

¹⁶ Bognár 2006. 64. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Bognár 2006. 299. o.

adott területen elfogott katonákat gyűjtötték össze, majd – miután a foglyokat átválogatták és az egészségebbeket bevagonírozták – továbbszállították őket romániai táborokba, onnan pedig a Szovjetunió lágereibe.

Területileg hat táborcsoportot különböztet meg Bognár Zalán: a tiszántúli; az északkelet-magyarországi, főként román őrizetű; a dél-dunántúli, főként bolgár őrizetű; a Duna–Tisza-közi, úgynevezett budapesti, ide sorolható a bajai is; az észak-dunántúli, székesfehérvári; valamint az észak-dunántúli, Duna-menti. Funkció szempontjából hetedik csoportként a különleges és tranzit feladatokat ellátó táborok (mint a bajai is) tartoznak még ide.¹⁹ Nagyságuk, azaz befogadóképességük szerint létrejöttek kisebb táborok, azaz pár száz, vagy pár ezer, 5000-15 000, vagy akár 15 000-25 000 főt befogadók, vagy a legnagyobbak, melyek 40 000 foglyot is számlálhattak.²⁰ A bajai tábor a nagyobbak, azaz a 15 000-25 000 főt befogadó lágerek közé tartozott.²¹

Fentiekén kívül időben ezekkel párhuzamosan országszerte megjelentek internálótáborok is.²² Ide a polgári lakosság háborús bűnösnek kikiáltott tagjai kerültek, valamint a német nemzetiségűek, akikre a kollektív bűnösség elvét alkalmazták, és megkezdték kitelepítésüket.²³ Sokszor egy kis munkára, azaz málenkij robotra hívták be őket és így kerültek a táborokba, ahonnan nem sokkal később a Szovjetunió NKVD által irányított elsősorban GUPVI, esetleg GULÁG-táborába szállították tovább őket.²⁴

A felhasznált források és adatok

A bajai fogolytábor kutatása során – a források csekély voltán túl – az volt a tapasztalatom, hogy a rendelkezésre álló anyagok sokszor nem egyértelműek, pontatlanok, egymásnak ellentmondóak. A legfőbb forrás a már említett Puskás-anyag, amely a fogolytábor működésére és utóéletére vonatkozóan közöl igen fontos információkat.

A fogolytábor történetére vonatkozóan találtam adatokat a bajai *Ferencesek Háztörténetében*,²⁵ valamint dr. Surányi István ügyvéd,²⁶ az adott időszakban Baja egyik polgármestere visszaemlékezéseiben is. Szintén nagyon hasznosnak bizonyultak az egykori hadifogolytábor-orvosnak, dr. Dubecz Sándornak a levelei és szakmai beszámolója, amit az *Orvosok Lapjában* jelentetett meg.²⁷ A *Bajai Hírlap* 1945-ös számaiban is találtam a

¹⁹ Bognár 2006. 80–93. o.

²⁰ Bognár 2006. 97–102. o. A legnagyobb táborok között megemlíthetjük a két székesfehérvárit, a két cegédi, a két győrit, a gödöllőt, a jánosházait és a sopronkőhidait.

²¹ Bognár 2006. 99. o.

²² A bajai internálótáborok nem képezik jelen tanulmány tárgyát. Baján több is működött belőlük, melyekben főként a német származású lakosságot gyűjtötték össze. Bognár 2013. 260–261. o.

²³ Bognár 2006. 27. o. A szovjet Állambiztonsági Bizottság 1944. december 16-iki, 7161. sz. határozata alapján.

²⁴ A szovjetek a gulág-táborrendszer kialakítását már 1920 előtt elkezdték, míg a GUPVI-t később, 1939 végén hozták létre. Előbbi elsősorban a belföldi, utóbbi a külföldi internáltak és hadifoglyok kényszermunka-tábor-hálózatoként működött. A másik fontos különbség, hogy a GUPVI-táborokba tömegesen hurcolták el a foglyokat (hadifoglyokat és civileket is), míg a gulág-táborokba főként a bírósági eljárás során, sokszor koholt vádak alapján elítéltek kerültek. Lásd: www.gulag.hu (A letöltés időpontja: 2019. november 18.)

²⁵ Háztörténet, 2003. TIM A 3479.2003.

²⁶ Baja polgármestere 1945. február 5. és 1945. május 12. között. Kemény 2015. 30. o.

²⁷ Dubecz 1946. 1–7. o. Orosz hadifogoly kórházi beszámoló.

témához kapcsolódó cikkeket, melyeket a lap politikai irányultsága miatt erős kritikával kellett kezelni.²⁸

Az összegyűjtött feljegyzések, korábbi anyaggyűjtések is nagyon fontos információ-források. Wallinger Endre 1990-ben riportot készített két, a bajai fogolytábort megjárt túlélővel: Szabó Ivánnal, aki a tábor fertőtlenítőjében és dr. Dubecz Sándorral, aki annak kórházában dolgozott.²⁹ Ezen kívül a témával kapcsolatban a dr. Vágvölgyi Ferenc³⁰ és Gyulavári József³¹ által összeállított anyagokat tudtam hasznosítani.

A halotti anyakönyvek a Family Search weboldalon voltak elérhetőek az 1945–1947 és 1948–1951 között Baján anyakönyvezettekre vonatkozóan.³² A hadifogoly katonák veszteségi kantonjait a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum honlapján a hadisír-nyilvántartóból kerestem ki.³³

Egyre nehezebb olyan interjúalanyt találni, aki az 1944–1945-ös időszaknak tanúja lehetett, szerencsémre mégis sikerült. A Kara Kálmánné Pöre néniel készített interjú tartalmazott új információkat is, de főképp megerősítette és árnyalta a témával kapcsolatos tudásanyagot.³⁴

A bajai hadifogolytábor létrejöttének és fennállásának időbeli behatárolása

Baján a hadifoglyokat – akik német vagy magyar katonai alakulat tagjaként estek fogásba – a Vaskúti úti határvadász-laktanyában és annak barakk táborában helyezték el.³⁵ A fogolytábor gyűjtőkörzete igen nagy volt, nemcsak a városra és környékére terjedt ki. Sokakat Budapest ostromakor fogtak el, és onnan hajtották őket Bajáig, de érkeztek Észak- és Dél-Dunántúlról is.³⁶ A Budapest–Baja közti útvonalat „halálmenetnek” is nevezték, mivel sokan – a már egyébként is legyengült katonák és civilek – nem bírták a többnyire élelmezés nélküli, 4-5 napig tartó kimerítő menetelést, és aki lemaradt, arra halál várt.³⁷

²⁸ A *Bajai Hírlap* 1945-ös jelzett számai. Ady Endre Városi Könyvtár, Baja, Helyismereti Gyűjtemény.

²⁹ Wallinger Endre riportja a *Helyzet* című pécsi lapban jelent meg *Feltáratlan tömegsírok Baján. Akinek fakeszt sem jutott...* címmel. Lásd *Helyzet*, 1990. május 19. 8. o.

³⁰ Dr. Vágvölgyi Ferenc (1917–2001) bátmonostori orvos, közéleti személyiség, az 1956-os forradalom idején Baja polgármestere.

³¹ Gyulavári József (1948–2014) újságíró, fotóművész. A témával kapcsolatban összegyűjtött információkat az *Ártér* című folyóirat 3. évfolyamának (1992) 2. számában (61–82. o.) jelentette meg *Temető a Vaskúti úton (A bajai hadifogolytábor története 1941–1945.)* címmel. Gyulavári József a '90-es évek elején foglalkozott a témával, felhívást is közzétett lapokban, hogy megszólítsa, megszólaltassa az egykori foglyokat, vagy hozzátartozóikat. Ezeket dolgozta fel és egészítette ki dr. Vágvölgyi Ferenc saját kutatási eredményeivel.

³² www.familysearch.org (A letöltés időpontja: 2019. május 13.)

³³ www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto (A letöltés időpontja: 2019. május 21.)

³⁴ Kara 2018. Interjú Kara Kálmánné, született Matkovics Erzsébettel (Pöre néniel). Pöre néni ebben az időszakban érettségizett, de ekkor még nem tudott munkát vállalni, csak a háború után. Az interjú készítésének időpontja: 2018. október 30. Múzeumi jelzet: TIM A 5960.2019.

³⁵ A II. világháború idején az 1929. július 27-én elfogadott harmadik genfi egyezmény rendelkezett a hadifogság „intézményéről”, illetve a hadifoglyokkal való bánásmódról, de ezeket a rendelkezéseket az oroszok nem tartották be, igaz a Szovjetunió nem is írta alá azt. <https://net.jogtar.hu/> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2019. november 5.)

³⁶ Bognár 2013. 258. o.

³⁷ Bognár 2017. 7. o.; Kiss Dobos 2016.

A bajai hadifogolytábort már 1944 végén létrehozta a szovjet városparancsnokság, de ennek pontosabb dátumát nem ismerjük.³⁸ A város elfoglalása, azaz 1944 októberének vége és december eleje közötti időszakra tehető a laktanya és a barakktábor kezdeti „benépesítése”. A szociális konyha 1944. december 8-tól üzemelt, mely a kezdetektől ellátta a közmunkán lévőköt és a hadifoglyokat, azaz ekkortól már működhetett a fogolytábor.³⁹ Ezt megerősíti dr. Vágvölgyi Ferenc feljegyzése is, miszerint a „Martinovics utcában a III. Béla Gimnázium mögötti lakóépületben titokban egy konyhát létesítettek azért, hogy a vasúton érkező hadifoglyok számára főzzenek.”⁴⁰ A visszaemlékezések is azt igazolják, hogy 1944. december közepe előtt már üzemelt a bajai fogolytábor.⁴¹

A táborra vonatkozóan leginkább azzal az adattal (visszaemlékezések és feljegyzések)⁴² és kutatói állásponttal⁴³ találkoztam, amely 1944 végétől vagy 1945 januárjától 1945 augusztusáig datálja fennállását. Puskás Mihály anyagai szerint augusztus végéig vagy szeptember elejéig működhetett, de ekkorra már elegendő megfogyatkozott létszámmal. Az egyik névjegyzékben – a táborban elhaltak közül nyilvántartottakról – találtam egy 1945. szeptemberi adatot: Balogh István elhalálozási idejét.⁴⁴ Az állami halotti anyakönyvekben is fellelhető egy 1945. szeptember 24-én meghalt, szintén 16 esztendő Balogh István nevű hadifogly katonára,⁴⁵ valószínűsíthető tehát, hogy ugyanarról a személyről van szó. A halotti anyakönyv tanúsága szerint az elhalálozás helye a Rókus utca 12. szám, a Ferences Szegénygondozó Nővérek által működtetett Szeretetház, ami akkoriban kórházként működött.⁴⁶ Ez alapján lehetséges, hogy 1945 szeptemberében a tábor már feloszlóban volt és ezért a betegeket is máshova szállították át. A részleges névjegyzékben több szeptemberi adatot nem találni, augusztusit is csak kettőt,⁴⁷ az egyik személynél szintén a Rókus utca 12., a másikonál a Polgári Fiúiskola⁴⁸ van megadva a halál helyeként.⁴⁹ Dörnyei Terézia, a Vöröskereszt Bajai Fiókjának vezetője beszámolt a hadifogly betegek vörös-

³⁸ Puskás Mihály feljegyzése szerint 1945. januártól szeptemberig volt hadifoglytábor a Vaskúti úti laktanyában. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.1.2.

³⁹ Kemény 2015. 198–199. o.

⁴⁰ Vágvölgyi 2000. 11/a-3. o.

⁴¹ Gyulavári József cikkében lévő visszaemlékezések között voltak konkrét utalások erre: „...december közepén vittek be a GPU-parancsnokságra, ahonnan már nem volt kiút. Dombóvárról Kaposvárra, Pécsre, majd újból Dombóvárra, illetve azon keresztül vittek vonaton Bátaszékre. Bátaszékről gyalog mentünk Bajára... mire a foglytáborba beértünk, voltunk már vagy ezren. A táborban pedig rajtunk kívül már több ezer ember tolongott.” Egy másik visszaemlékező: „Fogságba esésem után megkezdődött a gyaloglás egészen Bajáig, kb. 1944. december 20. felé érkeztünk, akkor már valamennyi hadifogly ott volt már az említett helyen.” Ugyanő írja egy másik levelében: „...1944. december 10–15. között érkeztünk Bajára, természetesen gyalog.” Gyulavári 1992. 72., 74., 81. o.

⁴² Puskás 2019. TIM TD 2019.2.2.1, 2019.2.4.1; Gyulavári 1992. 74. o.; Vágvölgyi 2000. 11/a-3., 29. o.

⁴³ Bognár 2006. 54., 114. o.

⁴⁴ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.8.1. 2. o. A Puskás-féle jegyzékben nem szerepel a halál pontos dátuma, csak az év és a hónap, azaz 1945. IX. Lehetséges, hogy ide utólagosan írták csak be a halál időpontját.

⁴⁵ Balogh István érde hadifogly katonára a bajai kórházban halt meg, ez alapján a halotti anyakönyvezést is elkészítették már a halála másnapján. Forrás: www.familysearch.org (A letöltés időpontja: 2019. május 13.)

⁴⁶ Ekkor a Városi Közkórház épületében szovjet hadikórház üzemelt. Nagy 2001. 86. o.

⁴⁷ Schäffer Béla és Schadt Mihály halálideje. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.8.1. 6. o.

⁴⁸ 1945. július-augusztusban a hadifoglyok egy-egy nagyobb csoportjának elbocsátásakor, sokakat – valószínűleg a betegeket és a legyengülteket – ideiglenesen a Polgári Fiúiskola Szent Antal utcai épületében helyezték el, ahol hadikórház is működött. Bajai Hírlap, 1. (1945) 67. sz. 2. o.; 76. sz. 2. o.

⁴⁹ Schadt Mihály és Schäffer Béla halotti anyakönyvi bejegyzése is elérhető a Family Search weboldalon. www.familysearch.org (A letöltés időpontja: 2019. május 13.)

keresztes ellátásáról,⁵⁰ akiket kiadtak a városban létesített szükségkórházakba, melyek közül az egyik a Szeretetház volt.

A tábor – elhelyezkedését tekintve – tudatosan alakították ki a Vaskúti úti laktanyában, egyrészt a jól őrizhetősége miatt (sok esetben éppen ezért hasznosították ilyen célra a laktanyákat), másrészt azért, mert vasúti közlekedési szempontból is jó helyen volt, hiszen itt haladt a Baja–Hercegszántó vasútvonal. Harmadrészt az út túloldalán tartozott hozzá egy hat deszkaépületből és egy őrhelyből álló barakktábor is.⁵¹ Szintén fontos szempont lehetett az is, hogy a laktanya a város külterületén helyezkedett el, így nem volt túlzottan szem előtt. A fogolytábor két- vagy háromsoros szögesdrót-kerítés vette körül (2. kép).⁵²

A barakktábor feltehetően 1940-ben vagy 1941-ben építették,⁵³ és elsőként jugoszláviai hadifoglyok kerültek ide, miután Magyarország csatlakozott az ország elleni hadműveletekhez. Később, 1944 első felében Bács-Bodrog vármegye Duna-menti zsidóságát koncentrálták Baján,⁵⁴ és emiatt alakították ki a városban két nagyobb internálótábor és öt kisebb tábor. Utóbbiak közül valószínűleg a laktanya barakktábor⁵⁵ lehetett a Vaskúti úti tábor.⁵⁶

A fogolytábor létszámadatai

Ha a tábor nagyságát, azaz befogadóképességét nézzük, mint említettem, a nagyobbak, azaz a 15 000-25 000 főt befogadók közé tartozott.⁵⁷ A leírások, visszaemlékezések szerint a bajai tábor már 1945 első hónapjaiban túlszűfoltta vált, tavasszal pedig, a dunántúli harcok újbóli megerősödésével, valamint Budapest ostromakor is rengeteg hadifogoly érkezett.⁵⁸ A foglyokat a gyűjtőtábor funkcióinak megfelelően koncentrálták, majd kiválogatták az egészségesebbeket, azaz a munkára foghatókat, és továbbszállították őket kelet felé. „A foglyokat meg csak folyamatosan hozták és hozták. Igaz vittek is. A szelekálás állandósult. Ez álljon ide, az álljon oda. Mindig kiválogatták az egészségeseket, vagy az annak látszókat” – számolnak be a visszaemlékezők.⁵⁹ A keleti irány általában a szegedi vagy a temesvári gyűjtőtábor jelentette, ahonnan továbbszállították őket a nagyobb romániai hadifogolytáborokba, például Foksányba, Tekucsba.⁶⁰ A bajai tábor fokozatosan átalakult átvevőtáborrá, és egyre erősödtek tranzitlágeri funkciói. Főként két irányból érkeztek nagyobb hadifogoly-szállítmányok vonaton, vagy gyalogmenetek: az északi

⁵⁰ Ez abban az időszakban lehetett, amikor a hadifogolytábor felszámolása már elkezdődött. Ez megmagyarázná, hogy a hadifoglyok hogyan kerülhettek a Szeretetházba vagy a Polgári Fiúiskolába. *Dörnyei Terézia*: *Ismét a bajai hadifogolytáborról. Bácskai Napló*, 1991. október 25. Forrás: *Vágvölgyi* 2000.

⁵¹ *Gyulavári* 1992. 66. o.

⁵² *Gyulavári* 1992. 66., 73. o. A kerítés mentén villanygököket szereltek fel a gyakori szökések miatt. *Bognár* 2006. 78., 256. o.

⁵³ *Gyulavári* 1992. 73. o.; *Vágvölgyi* 2000. 1. o.

⁵⁴ *Braham* 2007. 117. o.; *Vágvölgyi* 2000. 1. o. *Vágvölgyi* egyértelműen a barakktábort említi zsidó internálótáborként.

⁵⁵ Zsidó halotti anyakönyvekben – például dr. Aszódi Géza, vagy Spitzer Ábrahám halotti bejegyzéseiben – olvasható: „Erzsébet kir. u. barak”. Lásd: www.familysearch.org (A letöltés időpontja: 2019. május 13.)

⁵⁶ *Ságvári* 1994. 25. o.

⁵⁷ *Bognár* 2006. 100. o.

⁵⁸ *Bognár* 2017. 8–9. o.; *Gyulavári* 1992. 72., 74. o.

⁵⁹ *Gyulavári* 1992. 72. o.

⁶⁰ Foksány: ma Focșani, Romániában. Tekucs: ma Tecuci, Romániában.

irányból Budapest felől (főként annak ostroma idején) és nyugati-délnyugati irányból a Dunántúlról. Utóbbi akkor erősödött fel, amikor 1945 nyarán megszűnt a frontok illetékessége, és kivonták a bolgár (és a román) hadsereget Magyarországról, aminek következtében az addig bolgár őrizetű dél-dunántúli táborok foglyainak nagy részét átadták a bajai szovjet táborparancsnokságnak.⁶¹ A bajai tábor tehát gyűjtő-, átvevő (tranzit)- és működése vége felé átmeneti lágernek is tekinthető.

A hadifoglyok többségében magyarok és németek voltak, valamint ruszinok,⁶² és előfordultak más nemzetiségűek is. Szabó Iván szobrászművész, egykori hadifogoly – aki a fogolytábor fertőtlenítőjében dolgozott – a már említetteken kívül többek között lengyeleket, olaszokat, szerbeket, horvátokat és franciákat is felsorol.⁶³ A táborban sok volt a civil, nők és gyermekek is bekerültek a foglyok közé. Állami, egyenruhás alkalmazottak, például vasutasok, postások, csendőrök is sokan kerültek fogságba,⁶⁴ de még csak egyenruha se kellett, ha nem volt meg a létszám. Jellemző volt a szovjet katonaságra, hogy a létszám kiegészítése gyanánt civileket hurcoltak el. Így járt dr. Czompó József bajai járásbíró és még sokan mások is, akiket szintén belöktek a fogolymentetbe, és többet nem halottak felőlük.⁶⁵ „...naponta vitték el az élőket, és ötösével számoltak, nem volt szabad hatnak lenni egy sorban csak ötnek, mert úgy tudták számon tartani, és hogyha hiányzott valaki, akkor az utcáról belöktek, nem volt a fogolytáborban, de elvitték” – mesélte interjúalanyom.⁶⁶ Ez a létszámpótlás általánosan jellemző volt a hadifoglyok összegyűjtése és elhajtása során, és így sok civil is bekerült a lágerekbe. „Érthetetlennek tartottam és akkoriban nem is hittem el, hogy az oroszok csak létszám szerint veszik számba a foglyokat. Nevük, egyéniségük, személyiségük nincsen. Hogy állapítják meg, hogy ki szökött meg, kit kell keresni, kit kell visszahozni? Ez nem érdekelte őket; a létszámot ki lehet egészíteni azzal, hogy a városon átmenetben egy békés polgárt belevágnak a fogolymentetbe” – írta dr. Surányi István egykori bajai polgármester.⁶⁷

Azt, hogy összesen hányan járhatták meg a bajai fogolytábort, nagyon nehéz megállapítani, de a visszaemlékezésekben is vannak becslések arra vonatkozóan, hogy egy-egy adott időszakban átlagosan hány foglyot tarthattak itt. A számok a 10 000-tól⁶⁸ a 17 000-18 000-ig⁶⁹ a 25 000 főig⁷⁰ terjednek. Szabó Iván szobrász elmondása szerint, amíg ő a táborban volt, azaz 1945 áprilisától augusztusig⁷¹ megközelítőleg 120 000 fogoly fordult meg a táborban. Ha ezt úgy tekintjük, hogy öt hónap alatt összességében 120 000

⁶¹ Bognár 2006. 82–83. o.

⁶² A visszaemlékezések beszámolnak arról, hogy az örök és a tolmácsok között sok ruszin fogoly volt. Gyulavári 1992. 69., 78., 79. o.; L. Balogh 2015. 142–143. o.

⁶³ Wallinger 1990. 8. o. „...az angol kivételével, szinte valamennyi európai náció megfordult” itt.

⁶⁴ L. Balogh 2015. 143. o.; Bognár 2006. 104. o.

⁶⁵ Surányi 1991. 14. o.

⁶⁶ Kara 2018. TIM A 5960.2019.

⁶⁷ Surányi 1991. 14. o.

⁶⁸ „Nagyjából kb. tízezeren egy időben, de ez a szám – és az állomány is – állandóan változott.” Wallinger 1990. 8. o.

⁶⁹ „És akkor ott annyi ember volt, állítólag volt egy időszak, amikor 17 000-18 000 fogoly volt a fogolytáborban.” Kara 2018. TIM A 5960.2019.

⁷⁰ L. Balogh 2015. 143. o.

⁷¹ Wallinger Endre riportjában eredetileg így szerepel: „Ottlétem alatt, januártól augusztus végéig, mintegy 120 ezren fordultak meg a táborban.” Viszont a szerző azt írja, hogy Szabó Iván április első felében került a bajai lágernébe és azt is taglalja, hogy korábban hol szolgált és hol esett fogságba. Azaz januárban még nem lehe-

fogoly tartózkodott itt, akkor egy hónapra átlagosan 24 000 ember jön ki.⁷² Ami pedig jóval több, mint a szintén Szabó Iván által korábban említett 10 000 fő, igaz, hogy az ehhez a létszámhoz kapcsolódó pontos időtartamot nem határozza meg.

Az összesített létszámra vonatkozóan nagyon hiányosak a rendelkezésre álló adatok. A tábor tranzittáborként működött, azaz ismernünk kellene, hogy milyen nagyságú szállítmányok jöttek és mentek. Tudnunk kellene továbbá a táborban meghaltak, valamint a szabadon bocsátottak pontos számát. Ezekre vonatkozóan csak részleges adatokkal rendelkezünk. A táborban már a kezdeti időszakban nagyon sokan voltak, és körülbelül 1945. január-februárban érthette el a befogadóképessége határait, mivel ekkorra a visszaemlékezők szerint túlszűfoltta vált: „Hogy mennyien lehettünk, nem tudom, de elég sokan voltunk, mert alig volt hely, ahol le tudtunk feküdni a földön.”⁷³ Lényeges kérdés, hogy mennyi lehetett a táborban elhunytak száma. A nyilvántartások hiánya miatt ezt a számadatot sem lehet egyértelműen megadni, viszont azt tudjuk, hogy két nagy járvány tört ki a tábor fennállása alatt. „Januártól már javában dühöngött a kiütéses tifusz; s kisebb mértékben a vérhas is pusztított... A flekktífusz kb. nyár elejéig tartott, akkor viszont fölerősödött a vérhas-járvány.”⁷⁴ A járványokban meghaltak száma mellett nem ismert azok száma sem, akik más okok (legyengültség, sebesülés, baleset, szökés, esetleg öngyilkosság) következtében haltak meg. Fontos tényező lehet a létszámadatokra vonatkozóan a szabadon bocsátottak száma is, de erről szintén csak részleges adatokkal rendelkezünk (ezekre a későbbiekben még visszatérek). A visszaemlékező egykori foglyok megerősítették, hogy rendkívül sok hadifogoly érkezett, és azt is, hogy sokakat szállítottak innen tovább; kétezer fős vonatszerelvényeket indítottak kelet felé, volt, hogy naponta kettőt-hármat.⁷⁵ A szerelvények létszámának összeállítására kínosan ügyeltek, mint ahogy a foglyok számbavételére is, de ez – mint a forrásokból kiderül – nem ment igazán gördülékenyen.⁷⁶

Összességében elmondható a létszámra vonatkozóan, hogy csak részleges – főként becslésen alapuló – információink vannak, melynek fő oka a hadifoglyok nyilvántartásának hiányos volta. Kérdéses, hogy a hadifogolytáborok orosz vezetése vezetett-e a rabokról, az élőkről és a halottakról név szerinti nyilvántartást, de ha igen, akkor sem adták ki ezeket a jegyzékeket a városvezetésnek. Dr. Dubecz Sándor tábori orvos így nyilatkozott erről: „...sem a foglyokról, sem a halottakról nem vezetett senki semmiféle nyilvántartást. Ez szigorúan tilos volt. Mi ugyan a sebészetben egy ideig készítettünk listát a halottakról, de az is eltűnt. Mindenki félt...”⁷⁷ Puskás Mihály 1947 májusában, a Római Katolikus Tábortörzsként írt hivatalos válaszelevelében arról számolt be, hogy az általa megszerzett – a táborban elhaltakra vonatkozó, 428 nevet tartalmazó – lista „az oroszok által

---

tett Baján hadifogolyként. Az elírás valószínűsége miatt javítottam át a táborban töltött időtartamot, ez a valószínűbb a létszámot tekintve is. Wallinger 1990. 8. o. Egy másik forrásban az szerepel, hogy Szabó Iván 1945. március közepén esett fogságba és sebesülten érkezett a bajai fogolytáborba. Vágvolgyi 2000. 30. o.

⁷² Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szobrász a fogolytábor fennállásának körülbelül csak a fele időtartamára vonatkozóan közöl adatokat.

⁷³ Többen arról számolnak be a tábor működésének első felére vonatkozóan, hogy nem volt fedett hely és az udvaron tudtak csak aludni, nagyon embertelen körülmények között. Bognár 2017. 8–9. o.; Gyulavári 1992. 72., 74–75., 77., 81. o.

⁷⁴ Wallinger 1990. 8. o.

⁷⁵ Gyulavári 1992. 72. o.

⁷⁶ „Reggeltől estig számadást végeztek. Sosem akart stimmelni a létszám. Csak ötösével tudtak számolni, azt is az állandóan hónok alatt hordott golyós számológéppel.” Gyulavári 1992. 72. o.

⁷⁷ Wallinger 1990. 8. o.

vezetett jegyzékből lett részben a volt hadifoglyok segítségével, részben az oroszoktól nem hivatalos úton került” hozzá.⁷⁸ Ez a válasz megerősíti azt, hogy a tábor parancsnoksága vezetett nyilvántartást – legalábbis az elhunytakról.

A hadifogolytábor működése

Vuics Béla 1944. december közepén került hadifogságba a Dunántúlon.⁷⁹ Onnan vonattal és gyalog érkezett a bajai fogolytáborba, ahol akkor már – mint írja – több ezer ember volt. Megemlíti, hogy sokan érkeztek a Dunántúlról, valamint Budapestről azok, akik a főváros ostromakor estek fogságba; katonák mellett rendkívül sok civil is. A menekülő katonákat azzal az ígérettel hajtották tovább, hogy a következő táborban kiállítják számukra a szabadságot jelentő okiratot, ami persze nem készült el.⁸⁰ Miután a foglyok megérkeztek a bajai gyűjtőtáborba, az örök elvettek tőlük minden személyes holmit (ez volt a zabrálás), majd ezt követte a fertőtlenítés és az orvosi vizsgálat, melynek során szelektálták a foglyokat. Aki egészségesnek tűnt, azaz munkára fogható volt, mielőbb bevonították és útnak indították a román gyűjtőtáborok felé, végállomásként pedig a szovjet lágerekbe. A bajai táborban a parancsnokság és a külső őrség orosz volt, de a belső örök és a tolmácsok többnyire ruszin foglyok, akik a többi fogollyal meglehetősen durván bántak.⁸¹

Az elhelyezés embertelen volt, sokaknak csak a szabad ég alatt jutott hely, télben-hidegben. Az időjárás viszontagságai, a rendszeres és kielégítő ételmezés hiánya, valamint a mostoha higiénés viszonyok hatására a legyengült, elcsigázott vagy sebesült katonák körében terjedtek a különféle ragályos betegségek. Mindezen körülmények miatt a táborparancsnokság a láger egy részét fogolykórházzá nyilvánította. Valószínűleg már előtte is lehetett valamiféle kórház a sebesültek és betegek ellátására,⁸² de a járvány terjedésével ezt bővíteni kellett – legalábbis a beszámolók alapján ez feltételezhető. „A sok beteg miatt a tábor egy részéből kialakítottak egy fogolykórházat, melyet drótkerítéssel különítettek el a tábortól.”⁸³ Ez már a kiütéses tifuszjárvány kitörése után nem sokkal, azaz 1945. január végén, február elején lehetett. Így ír erről egy másik fogoly: „...átvittek egy barakkba, mivel előbbi tartózkodási helyünket kórháznak rendezték be.”⁸⁴ Dr. Dubecz Sándor elmondása szerint 1945. január elejétől augusztus közepéig előbb beosztottként, majd vezető orvosként dolgozott a fogolytábor sebészeti osztályán, maga is fogolyként.⁸⁵ A sebész – a szabadulása utáni évben – 1946-ban, az *Orvosok Lapjában* beszámolt a hadifogolykórház működéséről, szigorúan szakmai szempontból, a sebész

⁷⁸ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.25.2.

⁷⁹ Gyulavári 1992. 72–74. o. Gyulavári József meghirdetett felhívására írta le és küldte el emlékeit Vuics Béla. Ő majdnem a kezdetektől a felszámolásáig lakója volt a fogolytábornak.

⁸⁰ Gyulavári 1992. 80. o.

⁸¹ L. Balogh 2015. 142–143. o.

⁸² Dubecz 1946. 1. o. Dr. Dubecz Sándor már 1945. január közepétől a fogolytábor kórházában dolgozott. Valószínűleg épp azért nem szállították tovább a doktort, mert szükség volt szaktudására és munkájára. *Vágvölgyi* 2000. 29–30. o. Ugyanúgy, mint dr. Metz János, illetve dr. Molnár József esetében, akik szintén orvosok voltak, és 1945. június 30-án szabadultak, mint dr. Dubecz Sándor. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.11.1.

⁸³ Gyulavári 1992. 72. o.

⁸⁴ L. Balogh 2015. 143. o.

⁸⁵ Dubecz 1946. 1. o. Vö.: Dr. Dubecz Sándor neve szerepel a Puskás-anyagok között lévő, 1945. július 30-án szabadulókrol vezetett regiszteres füzetben. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.11.1. Azt tudjuk, hogy 1945.

szakorvos szemszögéből értelmezve az eseményeket. Leírása szerint a sebészeti osztály 450 beteg befogadására volt alkalmas, felszerelését az orosz tábori kórház minimális eszköze jelentette, amelyből még az alapvető gyógyászati eszközök is hiányoztak.⁸⁶ Nem írt – vagy csak érintőlegesen – a foglyok ellátásának hiányosságairól, az elhelyezés körülményeiről, a járványokról és annak kapcsán a nagyarányú elhalálozásról. Írt viszont a betegek állapotát nagymértékben rontó apatikus lelkiállapotról és arról, hogy a kezdeti fennakadások után az ellátás javult.⁸⁷ Utóbbi valószínűleg a tábor fennállásának vége felé javult csak, de amit az orvos ténylegesen a fogolytáborban tapasztalt, azt 1946-ban nem írhatta meg.⁸⁸ Dr. Dubecz Sándor szabadulása után levelezett Puskás Mihállyal, aki bejárt a fogolytáborba, és igyekezett közvetíteni a foglyok és az őket kereső rokonok, családtagok között. Leveléhez mellékelte azt a bajai hadifogolytáborról készített rajzot (3. kép), amelyen jól látható a kórház – azon belül a sebészet és a belgyógyászat – kialakítása, és megjelölte rajta azokat a tömegsírokat is (I., II., III. számú temetők), ahova a halottakat temették.⁸⁹

A foglyok ellátása kapcsán el kell mondani, hogy az – a tábor fennállásának kezdeti időszakában – a szociális konyha és a helyi lakosság segítségével működött. „Már december 8-tól kezdődően a társadalom minden rétegét képviselő konyhán dolgozó hölgyek nemcsak elkészítették a jó meleg ételt, hanem esőben, sárban, hóban és fagyban, sokszor a Duna jegén is átvitték azt a különböző munkahelyeken dolgozó közmunkásoknak és hadifoglyoknak.”⁹⁰ A Martinovics utcai konyhában mintegy 20-25 fős kollektíva dolgozott, az alapanyagokat pedig a konyha vezetője, Kender István – eredetileg gipszszobrász – szerezte be.⁹¹ A szociális konyha működését Dörnyei Terézia – a Vöröskereszt Bajai Fiókjának vezetője – és munkatársai is segítették.⁹²

Nemcsak a szociális konyha végzett karitatív tevékenységet a hadifoglyok ellátása kapcsán. Kara Kálmánné elmondása szerint a Rókus utcai Szeretetházban (Szegényház) is működött konyha⁹³ – amit a ferences szegénygondozó nővérek vezettek –, ahonnan nagy tejeskannákban hordták ki az ennivalót a közmunkára kivezényelt foglyoknak.⁹⁴

---

augusztus 15-én már nem volt fogoly, mivel ekkor írta köszönő sorait Budapestről Puskás Mihálynak. Lásd: Puskás 2019. TIM TD 2019.2.15.1. Azaz valamikor a két időpont között szabadult a hadifogságból.

⁸⁶ Dubecz 1946. 1. o.

⁸⁷ Dubecz 1946. 2. o. „A beteganyag megváltozott lelkileg, testileg. A lelki világ az életjelenségek függvénye. A lelki élet mozgató rugói, az érzelmek itt kihaltak. Néha már azok az ingerek s benyomások sem jártak kellemetlen érzélemmel, melyek az életet veszélyeztették. A hadifogoly katona a harcok forgataga után leszámolva a családja viszontlátásának a lehetőségével, minden reményét elvesztve, tespedésbe süllyedt... Az élelmezés a kezdeti nehézségek után lényegesen javult. Ekkor naponta háromszor volt élelemosztás.”

⁸⁸ Szabadulásakor valószínűleg minden fogoly számára világossá tette a tábor vezetősége, hogy arról, ami ott történt, nem beszélhet. Egy másik egykori fogoly írta: „Elbocsájtó igazolást nem adtak, nem is volt szabad beszélni arról, hogy hol is voltunk.” Gyulavári 1992. 73. o.

⁸⁹ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.17.2

⁹⁰ Kemény 2015. 347. o.

⁹¹ Kender István – Baja, Erzsébet királyné utcai lakos – a II. világháborút megelőzően gipsz- és terrakotta szobrászként dolgozott. Vágvölgyi 2000. 11/a. 3. o.

⁹² Kemény 2015. 203. o.; Vágvölgyi 2000. 11/a. 3. o.

⁹³ Kemény 2015. 203., 211. o. Itt is működött ún. „népkonyha”, amely nem azonos a szociális konyhával, de időben azzal párhuzamosan működött.

⁹⁴ Közmunka volt például a Déri-kertben az elesett szovjet katonák eltemetése is. Vágvölgyi 2000. 11/a. 4. o.

„...a foglyokat hajtották munkára, robotra vitték a Duna-hídhöz építeni a hidat, meg a laktanyába takarítani meg mindenhova.”⁹⁵

Magánszemélyek, a hadifogolytábor környékén élők közül szintén sokan segítettek a foglyok körülményeinek javítása érdekében. „Tömeggel álltunk ki a fogolytábornál. És én például minden reggel öt órakor keltem és mentem ki, akkor vitték a foglyokat a Dunára, meg a laktanyákba, meg mindenhová takarítani meg dolgozni, és olyankor tudtam a csomagot átadni. Apám szerint én egy fél disznót elhordtam, annak idején.”⁹⁶

A lakosság nemcsak anyagi javakkal segített, hanem a foglyok által „elszórt” üzenetek vagy levelek eljuttatásában is, amelyeknek köszönhetően sok hozzátartozó kapott értesítést eltűntnek hitt férje, fia, rokona vagy ismerőse felől. Ezeket az üzeneteket „szélpóstának”, vagy „közpóstának” is nevezik, mert csak kis papírcetlikre írt rövid sorok voltak, amit vagy az út, vagy a vasút mentén dobtak el, vagy egy követ csomagoltak bele, és átdobták a fogolytábor szögesdrótkerítésén.⁹⁷ Több visszaemlékező hálásan emlékezik meg a bajai lányokról, asszonyokról, akik nemcsak ételt vittek nekik, hanem a leveleiket is továbbították.⁹⁸ Pöre néni is mesélt arról, hogy ő is sok levelet közvetített: „...ilyen ficni papírosokra írta a levelet mindig, hát, amit találtak, arra írtak... és amikor jöttek a foglyok, akkor kiálltunk az utcára, és jöttek, és akkor ilyen fakéregbe betekerve voltak a cédulák, amin rajta volt a nevük meg a címük, hogy a hozzátartozójukat értesítsük. És akkor így szereztünk tudomást, hogy ki került be.”⁹⁹ A bajai ferences rendi szerzetesek is feljegyezték, hogy a táborba került rendtársaik is hasonlóképp üzentek nekik: „...május 26-án kis papírdarabot kézbesítettek a házfőnököknek, mely az itteni fogolytáborból jött, és amelyben jelzi fr. Gubica Tamás, hogy hadifogságba [került]; Egerből vonult be katonának. Kérését teljesítve fr. Vajás Vivald látogatta meg a fogolytáborban, élelmet víve számára.”¹⁰⁰

Ha az üzenetek célba értek, volt rá mód, hogy a foglyok kapcsolatba kerülhessenek családtagjaikkal. A viszontlátás lehetősége több mindentől függött. Elsődlegesen a tábor parancsnokságától, magától a táborparancsnoktól, illetve az örök hozzáállásától, engedékenységétől. A táborparancsnokról nem sok információt sikerült találnom, mindössze azt, hogy egy fiatal orosz tiszt volt, aki polgári foglalkozása szerint orvos volt.¹⁰¹ Az örök között akadtak emberségesebbek, akik elfordultak, és voltak, akik fenyegetőztek. Kara Kálmánné elbeszélése szerint – aki többször is ment látogatni, mert több ismerőse is volt itt – a táborba bejutni nem lehetett, viszont a táboron kívül, a laktanya szomszédságában lévő úgynevezett erdei iskola területén volt lehetőség a találkozóra.¹⁰²

Több forrás megerősítette azt, hogy Puskás Mihály bejáratos volt a táborba,¹⁰³ és közvetítő szerepet töltött be egyrészt a város vezetősége és a táborparancsnokság, másrészt

⁹⁵ Kara 2018. TIM A 5960.2019.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Bognár 2017. 7–8. o.

⁹⁸ Gyulavári 1992. 73., 75., 79., 81. o.

⁹⁹ Kara 2018. TIM A 5960.2019.

¹⁰⁰ Háztörténet 2003. 648. o.

¹⁰¹ Gyulavári 1992. 68. o.

¹⁰² Kara 2018. TIM A 5960.2019.

¹⁰³ Surányi 1991. 14. o. A Gyulavári- és a Vág völgyi-anyagokban is vannak utalások Puskás Mihályra, olyan értelemben, hogy ő vezetett névjegyzékeket a meghaltakról. Gyulavári 1992. 70., 76. o.; Vág völgyi 2000. 2., 40. o. A Puskás-anyagban pedig a foglyok és a hozzátartozók leveleiben: Puskás 2019. TIM TD 2019.2.15.1–

a kereső családtagok és a foglyok között.¹⁰⁴ Az anyagaiban van egy nagyobb lista, amely 802 darab fogoly nevét tartalmazza életkorral együtt, illetve a hozzátartozó (kereső) személy nevét és a bajai elérhetőségét (bajai „lakása” címét).¹⁰⁵ Egy panaszos jegyzőkönyvben olvasható – amelyben a panaszos, egy fiát kereső idősebb nő, akinek a bajai hatóság egyik képviselője, csak pénzért és más ellenszolgáltatásért cserébe segített volna –, hogy „...a rendőrség kiszabadítással nem foglalkozik, de fogoly ügyekben Vuics Milutin rendőrségi tiszt Puskás Mihály polgári személlyel együtt bejáratosak a táborba.”¹⁰⁶ Ez a jegyzőkönyv azt is tanúsítja, hogy voltak, akik hasznot akartak húzni mások kiszolgáltatottságából és csak pénzért, egyéb javakért vagy más jellegű ellenszolgáltatásért cserébe voltak hajlandók segíteni a foglyoknak vagy az őket kereső hozzátartozóknak.¹⁰⁷

A foglyok közé sok civil is bekerült, valószínűleg a már korábban említett létszámptótlás miatt. A Puskás Mihály által megőrzött anyagokból tudjuk, hogy a város vezetése több esetben próbálkozott azzal, hogy kihozzon polgári személyeket a táborból.¹⁰⁸ A polgármester, aki ekkor már Babics József volt,¹⁰⁹ több levelet is írt a fogolytábor parancsnokságának (4. kép), melyben vagy konkrét személyek kiadatását kérte, vagy a fiatalokúakét, betegekét és idősekét.¹¹⁰ A dokumentumokban, amikor név szerint kéri egy vagy több fogoly kiadatását,¹¹¹ igyekeztek igazolni az illető antifasiszta voltát és azt, hogy miért is olyan fontos, hogy a polgári foglalkozásához visszatérjen (erre katonákkal kapcsolatban is volt példa).¹¹² A halottak jegyzékét elődéhez, dr. Surányi Istvánhoz hasonlóan Babics József polgármester sem kapta meg. Polgármesteri jelentésében írta 1945 végén: „A bajai fogolytáborban meghalt katonák és polgári foglyok közül 420 név¹¹³ ismeretes. E szám azonban nem végleges. Az anyakönyvi hivatalhoz igen sok megkeresés érkezik elhalt

2019.2.18.1, 2019.2.27.1–2019.2.28.1, valamint Puskás Mihály hivatalos levelezésében: TIM TD 2019.2.21.1, 2019.2.25.2–2019.2.26.1.

¹⁰⁴ Más módon is próbált segíteni a foglyoknak. Néhány hadifogoly megbízta a postán érkező csomagjai felvételével, mivel korábban illetéktelen személyek vették át azokat és nem jutottak el a címzetettekhez. A rögtönzött „meghatalmazás” egy noteszlapra olvasható és 1945. július 3-i keltezésű. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.10.1

¹⁰⁵ *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.9.1

¹⁰⁶ *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.14.1. Puskás Mihály az említett eset kapcsán azt javasolta a keresőnek, hogy tegyen rendőrségi feljelentést, de az asszony tartva attól, hogy ebből valami baja származhat, végül nem tette ezt meg.

¹⁰⁷ A hadifogoly-szabadtítás „üzletgárrá fejlődött”. *Bognár* 2017. 11. o. „A szökés itt már csak úgy volt lehetséges, ha valakinek órája vagy gyűrűje volt, pl. egy óra vagy gyűrű 3 fogoly. Igaz, ezt ők könnyen tudták pótolni a civil lakosságból.” *Gyulavári* 1992. 81. o.

¹⁰⁸ Sok esetben konkrétan Puskás Mihályt keresték meg a hozzátartozók, hogy segítsen nekik, mint dr. Dubez Sándor édesanyja is. (Puskás László szóbeli közlése alapján.)

¹⁰⁹ Babics József 1945. május 12-től 1949. május 30-ig volt Baja város polgármestere. *Kemény* 2015. 612. o.

¹¹⁰ Kérvényezte a fiatalokúak, idősek, betegek kiadatását is, valamint a halottak névjegyzékének átadását az anyakönyvezés miatt. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.2.7–2019.2.2.9. A polgármester kérelmezte azt is, hogy a hozzátartozók legalább egyszeri alkalommal meglátogathassák a fogolytáborban lévő rokonukat. Ez úgy tűnik, meg is valósult, mert köszönőlevelet is írt ezzel kapcsolatban. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.2.9, 2019.2.2.11.

¹¹¹ A kiszabadítások kapcsán azt írta Puskás egy 1947. májusi levelében, hogy azok részben voltak sikeresek. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.25.2.

¹¹² Egy földművesnek – akit a tanyájáról vittek el robotra az oroszok – azzal az indokkal kérték elbocsátását, hogy a tavaszi földmunkák elkezdéséhez szükség van rá. Vagy az illető szaktudása, szakértelme vált nélkülözhetetlenné, például az orvosé, aki a debreceni egyetemi gyerekklínikán dolgozott, vagy a műszaki tisztviselőé, aki a diósgyőri vas- és acélgyárban. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.5.12 és 2019.2.5.14–2019.2.5.15.

¹¹³ A 420 név valószínűleg a Puskás-jegyzékekből volt ismert, amit utóbb még kiegészíthettek, hiszen összesen 428 nevet tartalmaz. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.8.1 1–8. o.

fogylok halotti anyakönyvi kivonatának kiadása végett. Sajnos, a kérelmeknek nem tehetünk eleget, mert a katonai személyek halotti anyakönyvezését csak a honvédelmi miniszter rendelheti el. Kívánatos lenne, ha a kormányzat meggyorsítaná az eljárást, mert a halál ténye igen sok magánjogi következményt von maga után. A jogviszonyok rendezése pedig a hozzátartozók fontos érdeke.”¹¹⁴

Puskás Mihály személyével kapcsolatban – a rendelkezésre álló források alapján – elmondható, hogy az egykori fogylok hálával gondoltak rá. „Ezúton is hálásan köszönöm a kiszabadult hadifogyaink nevében a sok fáradozását. Mi tudjuk, hogy kiszabadulásunkat kinek köszönhetjük, s ezt elfeledni soha nem fogjuk”¹¹⁵ – írta dr. Dubecz Sándor 1945. augusztus 15-én. Dr. Molnár József szintén írt Puskásnak szabadulása után: „...nem akarom elmulasztani, hogy köszönetet mondjak Önnek azért az önzetlen jóságért amellyel a sorsunkat a szívén viselte. Köszönöm a magam nevében és minden magyar hadifogyoly nevében, hogy törődött velünk és amikor csak lehetett segített rajtunk. Áldja meg a jó Isten jóságáért!”¹¹⁶

Betegségek, halálozás és a tábor felszámolása

A fogolytáboron belül voltak bizonyos feladatok, amiket a fogyloknak kellett ellátni, cserébe jobb ellátást, több adag ételt, tehát életkörülményeik javulását remélhették. Ilyen feladatok voltak például, ha valaki „egészségügyis” (szanitéc) lett, vagy a fertőtlenítőbe került, építőmunkát és egyéb szakmunkát végzett, vagy a legrosszabbként az, amikor temető embernek jelentkezett. Sajnos utóbbinak sok munkája akadt a bajai táborban is.

A halálokok többnyire a már meglévő sebesülésekből vagy a járványos betegségekből, illetve a rossz ellátásból adódtak, amelyek közt a leggyakoribbak a kiütéses tifusz (vagy flekktífusz), hasi tifusz, vérhas, bélhurut (enteritis), tuberkulózis, skarlát, vérmérgezés, végelgyengülés, fagyás, öngyilkosság volt.¹¹⁷ 1945. január közepétől kitört a flekktífusz-járvány a táborban, de szinte folyamatosan a vérhas is szedte áldozatait. Az alábbi visszaemlékezések ezt az időszakot kimondottan szörnyűnek festik le. „Csak a kórházból éjjelente kb. 40 főt vittek az előre megásott vermekbe. Egy réteg halott, egy réteg mész.”¹¹⁸ Vagy másutt: „A táborban rengeteg hasmenés és vérhas megbetegedés volt, igen sok volt a tetű, naponta körülbelül 10-20 ember halt meg, hogy mi miatt, azt pontosan nem tudom, egyesek szerint vérhas, mások szerint tifuszban, én csak annyit láttam, hogy naponta többször húztak egy-egy szánkón meztelen halott embereket, és őket a tábor területén ásott gödörbe dobták mindenféle megjelölés nélkül.”¹¹⁹ „A kórházból naponta 30-40

¹¹⁴ Kemény 2015. 360. o.

¹¹⁵ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.15.1.

¹¹⁶ A levelezőlap 1945. augusztus 20-án vagy 26-án keltezve. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.16.1.

¹¹⁷ Bognár 2006. 188–190. o.; Gyulavári 1992. 73. o. A visszaemlékezők nem írnak arról, hogy szemtanúi lettek volna annak, hogy a táboron belül valakit agyonlőttek, mert szökni próbált. A hadifogylok terelése és a vonatút során viszont több szökni próbáló fogoly kivégzéséről beszámolnak. Vuics Béla visszaemlékezésében ír sikertelen szökéséről a fogolytáborból, arról, hogy az örök elkapták és összeverték, de a megtorlás intenzitása ellenére túlélte azt. A halottakról vezetett listákban sem szerepel olyan személy, akit szökés miatt vagy más okból kivégeztek volna.

¹¹⁸ Gyulavári 1992. 73. o.

¹¹⁹ L. Balogh 2015. 143. o.

halott került be a hullakamrába. A temető emberek innen csak sötétedés után vihették ki őket. A hullákat az országút túlsó oldalán tették közös sírokba.”¹²⁰

Puskás Mihály anyagai között szerepel egy 428 nevet tartalmazó jegyzék a bajai fogolytáborban 1945. január 24-től szeptember 1-jéig elhaltak közül nyilvántartottakról.¹²¹ Ez a jegyzék egy hiteles másolat, melynek végén Puskás Mihály gépelt neve szerepel, az anyakönyvvezető aláírásának kihagyott hely és dátumként 1947. november 16. Azt gondolom, hogy többnyire ez alapján, utólag állították ki a halotti anyakönyveket azokról a bajai fogolytáborban meghaltakról, akikről a táborból kicsempészett feljegyzésekből tudni lehetett. „...Széchenyi Jánosné, a bajai gázgyár igazgatójának felesége és egy Puskás nevű mérnök, ők ketten – titokban – vezettek egy listát a foglyokról” – olvasható egy hozzátartozó levelében, Gyulavári József cikkében.¹²²

A lista tartalmazza az elhunyt nevét, születési idejét, külön jelölve az izraelita vallásúakat, azt, hogy polgári személy vagy katona az illető, valamint a halál idejét és okát. A 428 fő közül hét volt izraelita, egy ruszin. A polgári személyek száma 190, míg a katonáké 216, 22 főről pedig nincs adat. A 190 a civilek számaként nagyon magas, még akkor is, ha feltételezzük, hogy ők kevésbé bírták a megpróbáltatásokat, mint a katonák, és körükben magasabb volt a halálozások aránya. A magánszemélyek aránya eredetileg is magas lehetett a hadifoglyok között a létszámpótlás miatt. A lista szerint a halottak 44,39%-a civil, 50,47%-a katona volt és 5,14%-ról nincs adat.

A névjegyzékben összesen 21 különböző lehetséges halálok szerepel,¹²³ melyek közül rögtön kitűnik gyakoriságával a Dy. rövidítéssel a dysenteria, vagyis a vérhas, viszont alig tartalmaz tífuszt (Ty.). A foglyok és – a szintén fogoly – dr. Dubecz Sándor visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a vérhas is folyamatosan jelen volt a táborban, de január közepétől a kiütéses tífusz az, ami tömegesen szedte áldozatait. A vérhas miatt elhunytak száma a névjegyzékben 250 fő, azaz 58,41%,¹²⁴ ezzel szemben összesen 29 esetben szerepel a flekktífusz és egy esetben a hasi tífusz (Ty. abd.). Vagyis a 428 elhunytból 30-an – 7,01% – haltak meg tífuszos megbetegedés következtében. A következő jelentős halálok 7,01%-kal (30 fő), Dist. rövidítéssel van jelölve, s ami a halálokok felsorolásánál kérdőjelesen distorsiónak van írva, azaz rándulásnak, ficamnak. Feltételezhető, hogy a rövidítés valójában a dystrophiát, azaz az elégtelen táplálkozást jelenti, ami végelgyengüléshez

¹²⁰ Wallinger 1990. 8. o.

¹²¹ A Puskás-anyagban három jegyzék található, amely a táborban elhaltak közül nyilvántartottakra vonatkozik. Az első csak 383 nevet tartalmaz, ez valószínűleg az „eredetiről” készített, kézzel írt átirat, amit végül nem fejeztek be annak írója. A második jegyzéket egy regisztreres füzetbe vezették, ebbe 427 nevet betűrendben, a halálozás idejével (hónap, nap), néhol a lakóhellyel (vagy településnévvel) és a születési évvel együtt jegyeztek be. A harmadik jegyzék egy gépelt másolat, amely egy névvel többet tartalmaz, mint az előző dokumentum. Matuics Ferenc neve szerepel többletként, akit civilként jegyeztek be. A három jegyzék közül a harmadik a legteljesebb, tartalmazza azt is, hogy ki volt zsidó származású (egy esetben a ruszin származást) és többségében a halálokokat is. Ezt a harmadik névjegyzéket vettem alapul a halálozások további vizsgálatakor: Puskás 2019. TIM TD 2019.2.8.1. 1–8. o.

¹²² Gyulavári 1992. 76. o.

¹²³ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.7.1. A listában az előforduló halálokok vannak felsorolva: a latin kifejezés rövidítve, aztán a teljes latin kifejezés, és végül annak magyar megfelelője. 25 halálokot soroltak fel, ami valójában 21, mivel négy ok kétszer ismétlődik. A 428 személy közül 44 főnél nincs megadva, hogy miben halt meg.

¹²⁴ A vérhas miatt elhunytak száma a január-februári időszakban is igen magas, márciustól már kevesebb, de még akkor is jelentős.

vezetett. Jelentősebb halálok még az enteritis, vagyis bélygyulladás 6,54% (28 fő), a „mérgezés” 3,04% (13 fő),¹²⁵ a tüdőgyulladás 1,4% (6 fő) és a TBC 1,17% (5 fő).

Elgondolkodtató, hogy a forrásokban szereplő nagyarányú tifuszos elhalálozás miért nem jelenik meg egyértelműen ebben a listában. Nem gondolnám, hogy a visszaemlékezések – többek között a fogolytábori orvosé is – hiteltelenebb lennének és azt sem, hogy a tifusz – különösen a flekktífusz – jellegzetes tüneteit ne ismerték volna fel, vagy összekeverték volna a vérhaséval. A névjegyzékben szereplő napi legmagasabb halálozás január 30-án volt, ekkor 18 fő halt meg.¹²⁶ Bognár Zalán kutatásai alapján jóval többre becsülte a halottak számát: „naponta a bajai hadifogolytáborba kerültek közül 40-60 fő halt meg, részben a táborban, részben a kórházban.”¹²⁷ A fogolytábort túlélő és a halálozások számarányait huzamosabb ideig figyelemmel követők közül Szabó Iván – aki a fertőtlenítőben dolgozott 1945 áprilisa és 1945 augusztusa között – 8000-re teszi az ezen időszak alatt meghaltak számát.¹²⁸ Kérdéses az is, hogy a jegyzék a fogolytábor kórházában (a határvadász laktanya épületeiben)¹²⁹ vagy az út túloldalán lévő barakk-táborban meghaltakra vagy esetleg mind a kettőre vonatkozik-e.¹³⁰ A fogolytábor kórházában dr. Dubecz Sándor orvos elmondása és rajza alapján két osztály, a sebészet és a belgyógyászat működött.¹³¹ A sebészetben titokban vezettek nyilvántartást a halottakról, de az orvos elmondása szerint ez eltűnt.¹³² Nem derült ki egyik forrásból sem, hogy az eltűnt lista alapján készülhetett-e az a jegyzék, amely a Puskás-anyagban szerepel, de valószínű, hogy így volt.

Összességében elmondható, hogy a halottakról készített jegyzék nem tekinthető teljesnek, mivel az 1945. január 24-e és szeptember 1-je közötti időszakra vonatkozik, azaz teljesen nem fedi le a hadifogolytábor fennállásának feltételezett időtartamát.¹³³ Az 1948-as exhumálás eredménye – melynek során 1023 elhunytat temettek újra¹³⁴ – szintén azt igazolja, hogy a névjegyzékben szereplő adatokat nem vehetjük relevánsnak a hadifogolytábor teljes területére és időszakára vonatkozóan, mert azok töredékét tartalmazzák a valóságnak. Maga Puskás ezt írta a jegyzékről: „sikerült sok elhaltak adatait megszerezni, de ez csak egy töredéke lehetséges, mert ezek is csak a kórházban elhaltaknak egy része.”¹³⁵

1945 áprilisában a *Bajai Hírlap* írt a kiütéses tifuszjárvány közeledéséről, ami már Debrecenben és Szegeden¹³⁶ is halálos áldozatokat követelt.¹³⁷ Mindeközben Baján,

¹²⁵ A mérgezést, azaz intoxikációt inc., vagy inx. rövidítéssel jelölik a listában, ami elvileg nem azonos a vérmérgezéssel, azaz a sepsiszissel. Utóbbi esetében a seps. rövidítést alkalmazzák. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.7.1.

¹²⁶ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.8.1. 1–8. o.

¹²⁷ A járványos időszakra értve. Bognár 2006. 195. o.

¹²⁸ Wallinger 1990. 8. o.

¹²⁹ „A sebészeti osztály a határvadász laktanya épületében volt elhelyezve.” Dubecz 1946. 1. o.

¹³⁰ Nem tartom valószínűnek, hogy sikerült egy olyan listát vezetniük a foglyoknak, amely mindkét helyszínre vonatkozott volna.

¹³¹ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.17.2

¹³² Wallinger 1990. 8. o.

¹³³ Ha azt 1944. december elejétől számítjuk, akkor kimarad nagyjából másfél hónapnyi időtartam.

¹³⁴ Gyulavári 1992. 65. o. Közli a hivatalos kimutatást, amelyet a bajai hadifogolytáborban elhaltak 1948-as exhumálásakor készítettek.

¹³⁵ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.26.1.

¹³⁶ Mindkét városban volt hadifogolytábor. A szegedi táborban a tifuszjárvány nagyon sok áldozatot követelt. Bognár 2006. 174–177., 179–180. o.

¹³⁷ *Bajai Hírlap* 1. (1945) 26. sz. 4. o. A hirdetés végén az akkori polgármester, dr. Surányi István neve szerepel.

a Vaskúti úti laktanyában már járvány volt, persze ezt nem említette az újság. Az egykori polgármester 1991-es *Visszaemlékezésében* ezt írta: „Nem emlékszem már pontosan, hogy még dr. Takáts Endre hivatalban léte alatt vagy már az én időmben volt-e a nagy tifuszbajáró a fogolytáborban. Tény, hogy ezt követően a fogolytábor parancsnoka, amikor egyéb ügyekben nálam járt, többször is felkért, hogy személyesen látogassak ki, és állapítsam meg, hogy milyen higiénikus, tiszta ott minden. Sajnos erre nem tudtam időt szakítani, de nem is volt rá szükség, mert Puskás Mihály gyakran járt ott, ő tartotta velük a kapcsolatot, és mindezt igazolta előttem. Bizonyosan a járvány tanulságaként került sor a kinos tisztaság létrehozására és a higiénikus állapotok szigorú fenntartására.”¹³⁸ A helyzet nyár végére változott meg gyökeresen, olyannyira, hogy szinte „mintaszerű lett az egészségügyi helyzet”.¹³⁹

A *Bajai Hírlap*, mint helyi újság, nem sokszor írt a hadifogolytáborról, csak pár cikk erejéig foglalkoztak vele, és azok sem tükrözték a láger mindennapjainak valóságát. Az első cikk 1945. február 24-én jelent meg ezzel a címmel: *A magyar fogolytábor lelkesen ünnepelte a dicső vörös hadsereg 27. évfordulóját*.¹⁴⁰ Megkérdőjelezhető a foglyok lelkesedése, márcsak azért is, mert ekkor már javában dúlt a tifuszbajáró a táborban. Az „ünnepség” valójában a Magyar Kommunista Párt bajai szervezetének demonstrációjaként értelmezhető a hadifogolyügy folyamatos kisajátításával kapcsolatban, amint ez országos szinten is zajlott.¹⁴¹ Szépen szemléltetik ezt a magatartást az erősen baloldali beállítottságú *Bajai Hírlap* hadifogolykérdéssel kapcsolatos írásai is, amelyekben a hadifogolyügy rendezése kapcsán folyamatosan a Magyar Kommunista Párt szerepéről és érdemeiről írnak.¹⁴² Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtítkára személyesen is meglátogatta a gödöllői hadifogolytábor foglyait és beszédet tartott nekik,¹⁴³ amelyben szót sem ejtett kiszabadulásukról.¹⁴⁴ Később viszont változtatott addigi álláspontján, és a párt szempontjából határozottan hasznosnak ítélte meg, ha a hadifoglyok mielőbb és a kommunisták kezdeményezésére térnek haza.¹⁴⁵ Mindeközben az újságok – így a *Bajai Hírlap* – cikkein keresztül is fokozódott a háborús bűnösök, feketézők és a kikiáltott ellenség elleni küzdelem. „Hadifoglyaink lemaradnak a vonatról, mert a feketézők utaznak Internálótáborba velük! (M.K.P.)”¹⁴⁶ – olvasható a hírlapban a hatásos szöveg. A valóság viszont, hogy a rengeteg munkaképes hadifogoly ugyanúgy internálva lett, mint a feketézők, vagy akiket különböző büntetettéssel vádoltak.

¹³⁸ Surányi 1991. 14. o.

¹³⁹ Bognár 2006. 171. o. A betegségek megfékezése érdekében higiénés intézkedésekre került sor, például bevezették a klóros vizes kézmosást, rendszeres fürdést és ekkorra javult a foglyok ételmiszer-ellátása is.

¹⁴⁰ *Bajai Hírlap*, 1. (1945) 1. sz. 2. o.

¹⁴¹ Bognár 2010. 132. o.

¹⁴² *Bajai Hírlap*, 1. (1945) 109. sz. 3. o.; 110. sz. 1–2. o.; 122. sz. 4. o.

¹⁴³ Polónyi 1992. 71. o. „Elmondta, hogy ő ki, mi, nagyjából és hát, ugye, azt vártuk, hogy majd azt mondja el, hogy hogy kerültk haza innét minél hamarabb. De nem ezt mondta, hanem elkezdett bennünket szidni, hogy ilyen sokáig a német fasizmus mellett harcoltunk a Szovjetunió ellen, satöbbi.”

¹⁴⁴ Ez az álláspont hűen tükrözi magának Sztálinnak a véleményét, hiszen ő maga mondta már 1943-ban, hogy „Magyarországot meg kell büntetni.” Így alapozta meg a hadifoglyok tömeges kényszermunka-táborokba szállításának eszmei ideológiáját, amelynek gyakorlati lényege a fogoly, mint ingyenes munkaerő alkalmazása volt. Bognár 2006. 23–24. o.

¹⁴⁵ Bognár 2010. 139. o.

¹⁴⁶ *Bajai Hírlap*, 1. (1945) 86. sz. 1. o.

A *Bajai Hírlap* két cikke beszámol a bajai hadifogolytáborból történt szabadon bocsátásokról, az első egy 1945. július 31-i cikk, amelyben 2000 fogoly elbocsátásáról tesznek említést.¹⁴⁷ A másik újabb 3000 fő szabadulásáról szól, akik augusztus 20-án hagyhatták el a tábor.¹⁴⁸ Az elbocsátások kapcsán megint találkozunk Puskás Mihály nevével: „...akkor már feloszlóban volt a tábor, és Széchenyiné és Puskás mérnök már adták ki az elbocsátó igazolványokat.”¹⁴⁹ Puskás Mihály ekkor is tevékenyen részt vett a különböző feladatokban, ezt tanúsítják azok az elbocsátásokkal kapcsolatos dokumentumok is, amelyek fellelhetőek az anyagában: egy kitöltetlen szabadon bocsátási igazolvány, valamint egy kézzel írt jegyzet az elbocsátottak számáról és egy géppel írt feljegyzés a szabadon bocsátás során felmerülő technikai jellegű teendőkről.¹⁵⁰ A kézzel írt jegyzet tanúsága szerint 1945. július 30-tól szeptember 2-ig összesen hat alkalommal bocsátottak szabadon foglyot. Ezek szerint július 30-án 824 magyar, augusztus 9-én 160 magyar és 87 német, augusztus 11-én 19 magyar és 50 német, augusztus 20-án 3069 magyar, augusztus 24-én 14 magyar és 143 német, szeptember 2-án pedig 19 magyar hadifogoly szabadult. Azaz az említett időszakban összesen 4105 magyar és 280 német foglyot engedtek szabadon.¹⁵¹ A két tömeges elbocsátás időpontja egyezik a hírlapban megadottakkal, azaz július 30. és augusztus 20. Utóbbinál a szabadon bocsátottak száma majdnem azonos, sőt több is, azaz 3069 a 3000 helyett. Július 30-án viszont elvileg 2000 ember szabadult, míg a Puskásnál megadott adat alapján pedig csak 824 fő.¹⁵²

A tábor felszámolása valamikor augusztus végére–szeptember elejére tehető,¹⁵³ de az előkészületek már korábban megkezdődtek: „Júniusban megjelent a lágérben egy nagy plakát, ami azt hirdette, hogy a ceglédi fogolytábor feloszlott. Kezdtünk örülni a hírek, mivel akkor már nem sokan voltunk. Itt is megkezdtek a rendezést.”¹⁵⁴

¹⁴⁷ *Bajai Hírlap*, 1. (1945) 67. sz. 2. o.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ *Gyulavári* 1992. 76. o.

¹⁵⁰ *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.12.1, 2019.2.3.1, 2019.2.11.2. Az igazolvány a hazautazásra szól. Kelt: 1945. augusztus 20. Puskás Mihály írta alá a polgármester helyett, a rendőrség részéről pedig valószínűleg Vuity Milutin.

¹⁵¹ A *Bajai Hírlap* összesen 5000 főről ír: *Bajai Hírlap* 1. (1945) 67. sz. 1–2. o.

¹⁵² Egy Puskás Mihály által aláírt és a polgármesternek címzett – 1945. július 21-i keltezésű – jelentésben egy július 20-ára tervezett, 1500 főre vonatkozó elbocsátásról ír, amelynek előkészületei megtörténtek: „A bajai fogolytábor parancsnok... felettes hatóságának aláírásra átadott szabadon bocsátás irata minden órában várható. A szóban forgó 1500 fő igazolványa készen áll, de ezek között 400 német beteg katona van.” A jelentésben szintén szó van egy Dunántúlról, bolgár őrizetből érkezett 6000 fős hadifogoly-szállítmányról, akik között sok a beteg és őket várhatóan szabadon bocsátják. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.2.12. A jelentés alapján kérdéses, hogy július 30-án a bolgár őrizetből érkezők szabadultak-e, vagy a július 21-ei jelentésben említett 1500 fő.

¹⁵³ Puskás Mihály feljegyzéseiben az elbocsátásoknál megadott legutolsó időpont 1945. szeptember 2. *Puskás* 2019. TIM TD 2019.2.3.1. 1945. augusztus 22-én Vorosilov marsall a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) elnöke hivatalosan bejelentette, hogy a magyar hadifoglyokat szabadon bocsátják. Ez persze akkor nem valósult meg – és sok esetben később sem. *Bognár* 2006. 236. o.

¹⁵⁴ *Gyulavári* 1992. 78. o. Vidéki fogolytáborok felszámolásáról is hírt adott a *Bajai Hírlap*. 1945. április 21-én a gödöllői és a ceglédi táborok felszámolásáról, július 12-én pedig arról, hogy a ceglédi táborból már összesen 12 000 embert bocsátottak el, de még mindig működött. *Bajai Hírlap* 1. (1945) 25. sz. 4. o.; 60. sz. 3. o. A bajai fogolytábor teljes feloszlásáról viszont semmit sem találtam a hírlapban.

A fogolytábor utóélete

„Nagyon örültem, kedves Puskás Úr, levelének. Annak különösen megörültem, hogy a fogolytábort elbúcsúztatták. Sajnos, kik ott voltak, nem mind hazamentek, mint szeretjük volna” – írta dr. Dubecz Sándor Puskás Mihálynak, 1945. november 27-én.¹⁵⁵ Tehát a fogolytábort ekkorra felszámolták, és arról, hogy hányan járták meg és hányan haltak meg itt, csak sejtések voltak.

Helyileg már 1945 végén foglalkoztak a hadifogolytábor kapcsán felmerülő kérdésekkel, miként azt a Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei is igazolják. Az 1945. november 28-ai jegyzőkönyvben is szó volt róla: „...Puskás Mihály rendelkezik egy névsorral az itt elhangzottak bizonyos részére. Tudomása szerint 4000 eltemetett hadifogolyról van szó. Ezek legnagyobb része ruha nélkül igen csekély mértékben nyert elföldelést. Különféle helyeken össze-vissza ásták el őket, és ezért célszerűnek látná kihantolásukat és egy tömegsírban való elhelyezésüket. Javasolja egy emlékmű létesítését is.”¹⁵⁶ Egy másik – 1945. december 12-i – jegyzőkönyv tanúsága szerint Puskás Mihály bizottsági tag ismertette a „bajai fogolytáborban eltemetett kereken 4000 (!)¹⁵⁷ hadifogoly sírhelyére vonatkozólag megszerzett rajzokat.”¹⁵⁸ A Nemzeti Bizottság határozatában az áll, hogy a továbbiakban a fogolytáborral kapcsolatos ügyintézés a közigazgatási hatóságokra bízta.¹⁵⁹

Puskás Mihály anyagaiból kiderül, hogy helyi szinten is és a hivatalos szervekkel való levelezés útján is tovább foglalkozott az ügyel; az elhaltak exhumálása, újratemetése és anyakönyvezése, valamint a halottak tényleges számának megállapítása érdekében. Levelet írt 1946 októberében a Honvédelmi Miniszternek, majd a bajai polgármestert kérte fel, hogy az általa összegyűjtött anyagokat (névjegyzékeket, rajzokat) hitelesítse és továbbítsa a Honvédelmi Minisztérium Veszteségi Osztályának.¹⁶⁰ A laktanyaépület hasznosítása kapcsán a Honvédelmi Minisztérium Építésügyi Osztályával is levelezett.¹⁶¹ „...személyem a magyar hatóság útján az orosz katonai parancsnokság engedélyével a tábor látogatója voltam, és segédkezet nyújtottam úgy az ellátás, valamint a közegészségügy terén a megengedett keretek között. Tudomásom van arról, hogy a tömegsírok cca 4500 halottat tartalmaznak, amelyből egyharmada a magyar, kétharmada német katonákból tevődött össze” – írta egyik levelében.¹⁶² Az elhaltak névjegyzékére és annak megszerzésére vonatkozóan is vannak a levelekben újabb információk: „...e névjegyzék csak

¹⁵⁵ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.17.1

¹⁵⁶ *Vágvölgyi* 2000. 2. o.

¹⁵⁷ Uo. Puskás Mihály több alkalommal jelezte, hogy több ezer, körülbelül 4000-4500 fő lehet a tömegsírokban eltemetett foglyok száma, és ezek töredékére nézve rendelkezik is a halottak jegyzékével.

¹⁵⁸ Valószínűleg azokra a rajzokra utalnak, amelyeket dr. Dubecz Sándor és dr. Molnár József orvosok küldtek el levelükben Puskásnak, hogy jelezzék rajtuk a temetési helyeket. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.17.1–2019.2.17.2, 2019.2.18.1. Mindkét orvos célszerűnek tartotta az exhumálást és az újratemetést mind kegyeleti, mind közegészségügyi szempontból.

¹⁵⁹ *Vágvölgyi* 2000. 2–3. o.

¹⁶⁰ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.19.1, 2019.2.20.1, 2019.2.21.1 Első próbálkozása – amikor a Honvédelmi Miniszternek írt levelet, és személyesen vitte el a névjegyzéket a Honvédelmi Minisztérium Veszteségi Osztályára – nem járt sikerrel, mivel a jegyzéket és a dokumentumokat visszaküldték, hitelesítés nélkül nem fogadták el. Mindez egy másik levelezésből derült ki. Puskás 2019. TIM TD 2019.2.25.2.

¹⁶¹ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.22.1.

¹⁶² Puskás 2019. TIM TD 2019.2.19.1 Azt, hogy többségben lettek volna a német hadifoglyok a többi rendelkezésre álló forrás és adat nem igazolta. A Puskás által már említett feljegyzésben és névjegyzékben is sokkal nagyobb a magyarok aránya.

egy töredéke az elhaltaknak, és ezért a több ezerre tehető elhaltak számszerű megállapítása végett a volt fogolytábor területén elhantoltakat kiásni és egy sírban helyezni kellene, ahol azok emlékét valami megjelöléssel jelképezni... A tábor ittlétekor személyem kérte hivatalosan és félhivatalosan az elhaltak névjegyzékét azok anyakönyvezése végett. Ezekre ígéretet kaptam a tábor felszámolásakor, de ezt nem várva, különböző módon cca 500 magyar elhaltak nevét megszereztem.¹⁶³

Puskás két levele árulkodik 1946. október végén arról, hogy a laktanya területének kegyeleti okokból való rendezése megkezdődött. Ezzel kapcsolatban küldte az első levelet az egyik helyi plébániahivatalnak. A hívekhez intézett felhívás arra vonatkozott, hogy munkájukkal segítsék a Vaskúti úti laktanya területének és környékének rendbe hozását, hogy ott a tömegsírokat megjelölhessék. „A takarítás után a helyek bekerítve és keresztel lesznek megjelölve.”¹⁶⁴ A munka vezetőjeként Puskás Mihály neve szerepel. A munkálatok kapcsán egy másik levelet a Katonai 23. Kiegészítő Parancsnokságnak küldött,¹⁶⁵ amelyben arra kérte az illetékes vezetőséget, hogy a kegyeleti munkák megkezdése előtt vizsgálják át a területet annak lőszer- és robbanószer-mentesítése okán. Egy engedély is található a levél mellett, amelyben a fent említett munkákat és a laktanya területére a belépést engedélyezik.¹⁶⁶ A levelekben lévő információk és dr. Surányi István visszaemlékezései valószínűleg ugyanazon időszakra és eseményekre vonatkoznak: „A [tábor] megszűnése utáni Mindenszentek ünnepén – tehát 1945. november 1-jén vagy esetleg 1946. november 1-jén – Vértes Honor Ferenc-rendi plébános beszentelte sírhelyként azokat a helyeket, ahol a holttestek a tábor területén a föld vagy a gyeper alatt nyugodtak.”¹⁶⁷ Ennek az eseménynek viszont nem találtam nyomát a bajai Ferencsek Háztörténetében.

Puskás Mihály a Római Katolikus Táborig Püspökségnek 1947. május 25-én írt válaszlevelében magyarázatot ad a hadifogolytáborral kapcsolatos pár kérdésre. A névjegyzékre vonatkozóan itt írja azt, hogy részben a hadifoglyok, részben az oroszok segítségével jutott hozzá. Puskás arról is írt, hogy maradtak nála személyes anyagok (személyi lapok, igazolványok), amiket visszajuttatott a foglyoknak, vagy a családjuknak, vagy átadta őket a Vöröskeresztnek.¹⁶⁸

A Vaskúti úti laktanyával szomszédos bajai Állami Kertészeti és Szőlészeti Középfiskola akkori igazgatója, Ripka Lajos 1947 végén jelezte, hogy az intézmény területén holttesteket találtak, és az ezzel kapcsolatos intézkedésre kérte fel Baja Közegészségügyi Hivatalát.¹⁶⁹ A bajai katonai sírokkal, a fogolytábor tömegsírjaival kapcsolatos intézkedések azután gyorsultak fel, miután megérkezett a belügyminiszter 1948. július 30-án kelt levele, melyben felszólítja a települések polgármestereit és a vármegyei alispánokat a hadisírok felkutatására, exhumálására és újratemetésére.¹⁷⁰ Ennek hatására a hadifogolytábor ügye újra napirendre került, és 1948 októberében elkezdték a laktanya területén lévő sírok exhumálását. A holttestek kihantolása október 11-től október 30-ig tartott, a hivata-

¹⁶³ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.21.1, 2019.2.19.1

¹⁶⁴ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.23.1.

¹⁶⁵ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.24.1. Ebben már Dózsa-laktanyaként említi Puskás a Vaskúti úti laktanyát.

¹⁶⁶ Puskás 2019. TIM TD 2019.2.24.2.

¹⁶⁷ Surányi 1991. 14. o.

¹⁶⁸ Puskás Mihály hadifogolytáborral kapcsolatos tevékenységére ezután már nem találtam utalást.

¹⁶⁹ Gyulavári 1992. 62–63. o. Kérését megismételte 1948 júniusában, mivel intézkedés nem történt az ügyben.

¹⁷⁰ Gyulavári 1992. 63. o. A belügyminiszter 171.924/1948. B.M. III/2. sz. rendelete.

los kimutatás szerint négy területről összesen 1023 „holttestet” szedtek össze (a jegyzékben koponya szerint számolták a holttesteket).¹⁷¹ A négy terület és az ott talált maradványok száma: a határvadász laktanyából 832, a barakkok északi részéről 173, a barakkok déli részéről 11, a kertészképzőből 7.¹⁷² A temetési területek beazonosításánál – a leírások alapján – felhasználták dr. Dubecz Sándor rajzát és az általa megnevezett egykori hadifogoly „főtemető ember”, Majoros István a helyszínen is azonosította azokat. A munkát Majoros vezetésével négy tetőtől talpig gumiruhába öltözött ember és több segédmunkás végezte. Az exhumálást a városi tisztí orvos, dr. Antóny János felügyelte, annak műszaki részét pedig a városi mérnöki hivatal.¹⁷³ Dr. Antóny így számolt be az exhumálásról kollégájának, dr. Vágvölgyi Ferencnek: „...az összeírt halottaknak csak a töredék számát temették el, a többi (a távolabb elföldeltek nem is keresték) a régi sírhelyükön a jó Isten őrzi... nagyon felületes és selejtes munkát végzett a Budapestről érkezett főtemetőmester és brigádja az exhumálásnak elnevezett munkájával.”¹⁷⁴ A kihantoltakat a leírások szerint a barakk tábor déli részén egymással párhuzamos három sírba helyezték. Az I. számú sírba 465, a II. számú sírba 500 és a III. számúba 58 holttestet temettek el.¹⁷⁵ A kihantolás során a maradványok mellett 15 db azonossági lapot (ebből 8 magyar, 7 német) találtak, valamint leveleket, fényképeket, amelyeket elküldtek a Vöröskereszt Országos Központ Kutató és Tudósító Iroda vezetőjének.¹⁷⁶ Arra sehol sincs utalás, hogy az újratemetéskor különálló, egyes sírokat is emeltek volna, viszont az említett területen – ahol feltételezhetően eltemették a kihantoltakat – három egyes sír és sírjel található. A keresztteken és a rajta lévő táblán olvasható az elhunyt neve a születési és halálozási évszámmal. A legészlebbi sírkeresztről eltűnt a tábla, viszont a másik két sírnál jól olvashatóak a nevek: Koltai Emil és Baksa Antal. Vesztéségi kartonjaik alapján mindketten a hadifogolytábor fennállásának időszakában haltak meg: Koltai Emilnél az is szerepel, hogy a bajai fogolytáborban 1945. április 6-án; Baksa Antalnál csak az időpont és a hely: 1945. február 13., Baja.¹⁷⁷

Elkészült 1949. június 1-jére az az obelisz (5. kép), amelyet az újratemetettek három tömegsírnál állítottak fel. Az emlékművet Nagy András, a Műszaki Osztály vezetője tervezte.¹⁷⁸ Az alábbi felirat olvasható rajta az út felőli oldalon: A II. világháború áldozatainak emlékére 1941 – 1945. Háttal az útnak, a belső oldalon pedig: Itt nyugszik közös sírban 1023 embertársunk, elhunytak 1944–1945-ben a közelben fennállott hadifogolytáborban. Közös sírba helyezés: 1948. november 1. Emlékmű emelés: 1949. június 1. Mindenszentek napján, 1949. november 1-jén „szentelte be P. Bajusz Béda, beszéd kíséretében a vaskúti úton levő hadifogoly sírokat”¹⁷⁹ – olvasható a bajai Ferencesek Háztörténetében. Erről az eseményről Dörnyei Terézia is beszámolt és hozzátette, hogy ezeket a megemlékezéseket évről évre megtartották.¹⁸⁰

¹⁷¹ Gyulavári 1992. 65. o.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Gyulavári 1992. 64. o.; Vágvölgyi 2000. 3–4a. o.

¹⁷⁴ Vágvölgyi 2000. 3–4. o.

¹⁷⁵ Vágvölgyi 2000. 4–4a. o.

¹⁷⁶ Keszthelyi műszaki tiszt Baja polgármesterének tett, 1949. március 3-i jelentéséből tudjuk. Gyulavári 1992. 64–65. o.

¹⁷⁷ Forrás: www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto (Az utolsó megtekintés időpontja: 2019. május 21.) Az itt található megjegyzések szerint Koltai Emil tífuszban, Baksa Antal vérhasban halt meg. Kérdéses, hogy miért és mi alapján nevesítették őket.

¹⁷⁸ Vágvölgyi 2000. (s. p.); Dörnyei Terézia: Emlékezünk. *Bácskai Napló*, 1991. augusztus 9. és uo. 14. o.

¹⁷⁹ Háztörténet 2003. 732. o.

¹⁸⁰ Lásd a 178. jegyzetet!

Összegzés

Az 1950-es évektől a Rákosi-korszakban már nem, sőt utána a Kádári-konzolidáció alatt sem lehetett beszélni a hadifogolytáborról és az itt elhaltakról, ahogy ezt egy visszaemlékező el is mondta: „...a fogolytáborban meghalt magyar hősökrol még csak beszélni is tilos büntetlenül.”¹⁸¹ Valószínűleg a nyilvános megemlékezéseket sem tarthatták meg már ebben az időszakban.¹⁸² Sokan voltak viszont olyanok, akik nem tudtak beletörődni hadifogoly családtagjuk, ismerősük elvesztésébe és keresték, hol érhetett véget életük. Sokan így jutottak el Bajáig és Puskás Mihályig, hogy megkérdezzék, a birtokában lévő névjegyzék tartalmazza-e azt a bizonyos nevet.

A kutatás nemcsak a téma elhallgatottsága miatt nehéz, hanem azért is, mert helyi szinten, Baján sem igazán tudnak a fogolytáborról az emberek. Ennek oka pedig éppen az lehet, hogy azok sem beszéltek róla, akik ezt át- és megélték. Sokan a hazatérő hadifoglyok közül féltek és féltették a családjukat. Az akkor élők visszaemlékezéseinek, személyes tapasztalatainak megőrzésére, felgyűjtésére pedig egyre kevesebb az esély, hiszen kevesen élnek már közülük. Ugyanakkor ezek az ismeretek – még ha ez oly szomorú részlete is a történelemnek – nagyon fontosak a helyi identitás megőrzése, erősítése érdekében. Ezáltal érthetjük meg azt, hogy miről beszélnek a visszaemlékezők, amikor a bajaiak segítőkészségét említik 1944–1945-ben. Írásomban elsősorban a helyileg fellelhető forrásokat és adatokat felhasználva igyekeztem bemutatni a bajai fogolytábor történetét, de az ellentmondások és a rengeteg kérdéses tényező megválaszolása még további, jövőbeni feladat.¹⁸³

BIBLIOGRÁFIA

- Bognár* 2006. *Dr. Bognár Zalán: Magyarok hadifogságban Magyarországon, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok a hazai források tükrében 1944–1945.* (Kézirat, doktori disszertáció). Budapest, 2006. (Megtekinthető: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bognar/diss.pdf>; a letöltés időpontja: 2019. január 28.)
- Bognár* 2010. *Dr. Bognár Zalán: A magyar hadifoglyok ügye, sorsa 1947-ben – a párizsi békeszerződés és a parlamenti választások függvényében.* *Aetas*, 25. (2010) 1. sz. 131–143. o.
- Bognár* 2013. *Dr. Bognár Zalán: A szovjetek egyik legjelentősebb magyarországi foglyokoncentráló központja – Baja (1944–1945).* In: *Rendszerváltások kortársa és kutatója – tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára.* Szerk. *Erdődy Gábor.* Budapest, 2003. 257–262. o.

¹⁸¹ *Vágvölgyi* 2000. 14. o.

¹⁸² Dr. *Vágvölgyi* Ferenc összefoglalásában írta: „Ezek a halottak napján történt sírszentelések 1-2 év után megszűntek.” *Vágvölgyi* 2000. 4c. o.

¹⁸³ Ezúton szeretnék köszönetet mondani a segítségért mindazoknak, akik hozzájárultak tanulmányom létrejöttéhez: Czickné Frank Máriának (TIM, Baja), Czompó Évának (Baja), Éber Annának (TIM, Baja), Galambos Gábornak (Bajai Roncskutató Egyesület), Horváth Ninettnek (Ady Endre Városi Könyvtár, Baja), Kara Kálmánné, Pöre néni (Vaskút), Körmendi Lászlónak (Baja), Merk Zsuzsának (Baja), Polgár Baláznak (Hadtörténeti Múzeum, Budapest), Puskás Lászlónak (Budapest), Remetei Józsefnek (Baja), Sultis Lászlónak (TIM, Baja), Szűcs Zsuzsannának (TIM, Baja) és Telek Zoltánnak (Baja).

- Bognár* 2017. *Bognár Zalán*: Hadifogolytáborok Magyarországon. *Rubicon*, 29. (2017) 3. sz. 4–11. o.
- Braham* 2007. A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája. Főszerk. *Randolph L. Braham*. I. k. Abaúj-Torna vármegye–Máramaros vármegye. Budapest, 2007.
- Dubecz* 1946. *Dr. Dubecz Sándor*: Orosz hadifogoly kórházi beszámoló. *Orvosok Lapja*, 2. (1946) 14. sz. 1–7. o.
- Galambos* 2008. *Galambos Gábor*: Baja hadszíntér, 2008. In: <http://www.roncskutatas.com> (A letöltés időpontja: 2019. január 22.)
- Gyulavári* 1992. *Gyulavári József*: Temető a Vaskúti úton: A bajai hadifogolytábor története. 1941–1945. *Ártér*, 3. (1992) 2. sz. 61–82. o.
- Kemény* 2015. *Kemény János*: Baja thj. város 1944–1949. évi története a polgármesteri jelentések tükrében. (Forrásközlés.) I–II. k. Kecskemét, 2015.
- Kiss Dobos* 2016. *Kiss Dobos László*: Erőltetett menet. In: <https://archiv.beszedesmult.hu> (A letöltés időpontja: 2019. november 7.)
- L. Balogh* 2015. *L. Balogh Béni*: A polgári lakosság panaszai. Dokumentumok a szovjet csapatok magyarországi tevékenységéről 1944–1946. *Rubicon*, 27. (2015) 5–6. sz. 142–143. o.
- Nagy* 2001. *Nagy András*: Emlékezések. In: Nagy András emlékezete. Egy kisváros, Baja főépítésének munkássága. (Bajai Dolgozatok 13.) Szerk. *Merk Zsuzsa*. Baja, 2001. 49–105. o.
- Polónyi* 1992. *Polónyi Péter*: A gödöllői hadifogolytábor. 70. o. *Honismeret*, 20. (1992) 4. sz. 67–72. o.
- Ságvári* 1994. Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárból. Szerk. *Ságvári Ágnes*. Budapest, 1994.
- Wallinger* 1990. *Wallinger Endre*: Feltáratlan tömegsírok Baján. Akinek fakesztr sem jutott... Wallinger Endre riportja. *Helyzet* (Pécs), 1990. május 19. 8. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- Family Search <https://www.familysearch.org/en/> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2019. május 13.)
- Hadisír nyilvántartó <http://www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantanamo> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2019. május 21.)
- Háztörténet 2003. A bajai Ferencesek Háztörténete 1942–1950. TIM Adattár: A 3479.2003.
- Jogtár <https://net.jogtar.hu/> (A letöltés időpontja: 2019. november 5.)

- Kara* 2018. Interjú *Kara Kálmánné*, született Matkovics Erzsébettel (Pöre néni-vel). Az interjú készítésének időpontja: 2018. október 30. TIM A 5960.2019.
- Puskás* 2019. *Puskás Mihály*: 1945 évben jan-szept. Baján volt hadifogolytábor iratai és adatai. TIM Történeti Dokumentumok: TD 2019.2.1.1–2019.2.28.1.
- Surányi* 1991. *Dr. Surányi István*: Néhány visszaemlékezés az 1944. október közepe és 1945. május közepe közötti időre (kézirat). Baja, 1991. TIM A 1629.93.
- TIM Türr István Múzeum
A Adattár
TD Történeti dokumentumok
- Tóth* 2014. *Tóth Ferenc*: Baja, Bácska légiveszély! – A Baja, Bácska légiveszély! 70 éve bombázták a bajai Duna-hidat című kiállítás megnyitójára. Baja, Türr István Múzeum, 2014. TIM A 5424.2014.
- Vágvölgyi* 2000. *Dr. Vágvölgyi Ferenc*: A bajai hadifogolytáborban történt események gyűjteménye. A bajai szovjet hadifogolytábor története. TIM A 2944.2000.

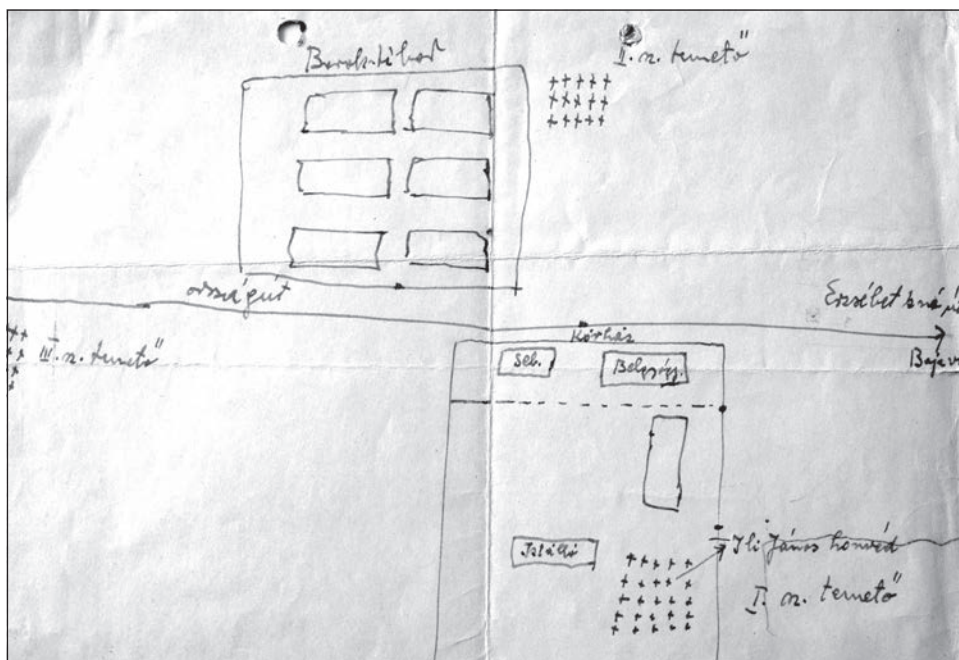

*1. kép:
Puskás Mihály
1943 körül¹⁸⁴*

¹⁸⁴ A fotót a tulajdonos, Puskás László engedélyével közöljük.

2. kép: A hadifogolytábor baraktábor a háromsoros szögesdrót-kerítéssel¹⁸⁵

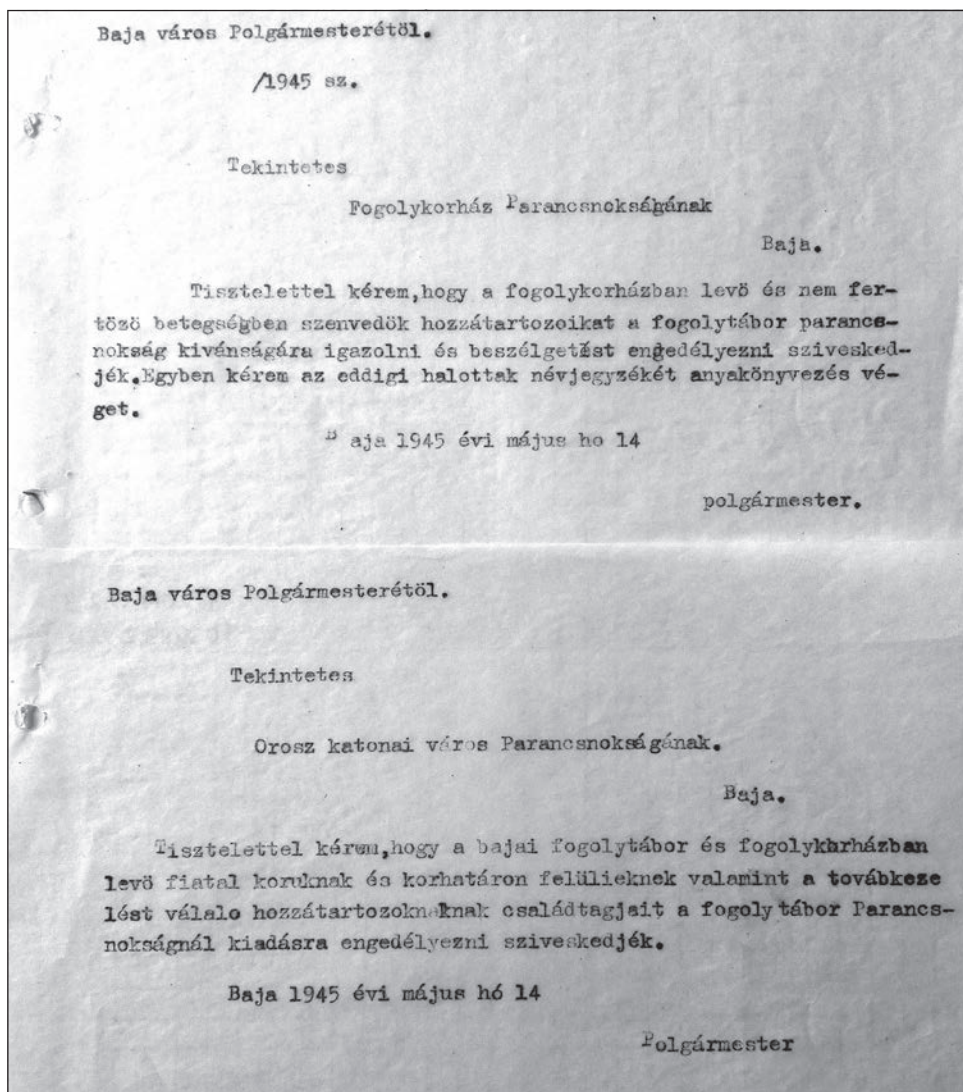

3. kép: Dr. Dubecz Sándor rajza a hadifogolytáborról és a tömegsírokról¹⁸⁶

¹⁸⁵ Forrás: Vágvolgyi 2000. 6. o.

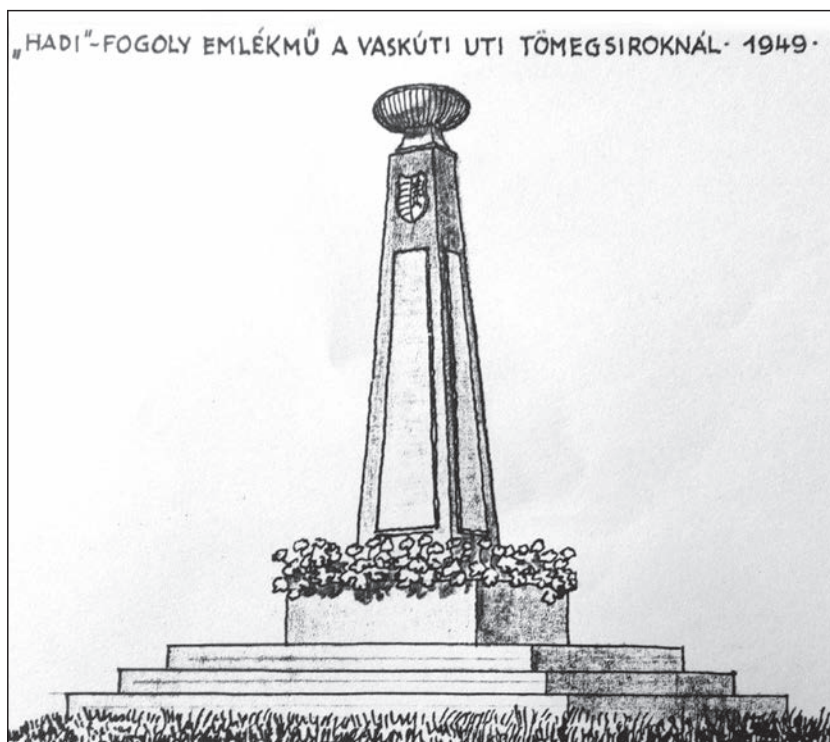
¹⁸⁶ Forrás: Puskás 2019. TIM TD 2019.2.17.2.

4. kép: Polgármesteri levelek a fogolytábor parancsnokságának¹⁸⁷

¹⁸⁷ Forrás: Puskás 2019. TIM TD 2019.2.2.7, 2019.2.2.9.

5. kép: A hadifogoly-emlékmű Nagy András építész tervrajzaiban¹⁸⁸

Nóra Kordé

THE HISTORY AND AFTERLIFE OF THE PRISONER-OF-WAR CAMP OF BAJA
ESTABLISHED AT THE END OF WORLD WAR TWO

(Abstract)

From the autumn of 1944, after the front started advancing westwards, the Soviets were continuously establishing prisoner-of-war camps in Hungary. Within the Trianon borders of the country there were 56 camps at 47 settlements operating. One of them was established in Baja after the Soviet occupation of the town, 21 October 1944. The camp belonged to the larger ones – it could accommodate 15.000-25.000 people, and it was built in a used-to-be border guard garrison and its barrack camp.

During its 9-month-long history the camp functioned as both a collecting and recipient camp, its collection area was fairly large, and it transmitted many prisoners to the Eastern distribution camps in Romania, from where many of them were taken to the enormous GUPVI lagers in the Soviet Union. In the lack of registers, we cannot know how many

¹⁸⁸ Forrás: TIM TD 2019.4.1.

people were kept in the camp of Baja, as we do not know either how many people died here or were liberated from here, the data are very fragmented. However, with the help of the data given by the documents preserved by Mihály Puskás, memories and the literature of the topic the history and afterlife of the used-to-be prisoner-of-war camp can partly be reconstructed.

Nóra Kordé

DIE GESCHICHTE UND DAS NACHLEBEN DES AM ENDE DES 2. WELTKRIEGES
HERAUSGEBILDETEN KRIEGSGEFANGENENLAGERS IN BAJA

(Resümee)

Ab Herbst 1944 errichteten die Sowjets parallel mit der Verlagerung der Frontlinie nach Westen fortlaufend Kriegsgefangenenlager in Ungarn. Innerhalb der durch den Vertrag von Trianon festgelegten Grenzen waren in 47 Siedlungen insgesamt 56 Lager in Betrieb, von denen eines nach der Besetzung der Stadt Baja, also nach dem 21. Oktober 1944, in der Stadt errichtet wurde. Das Kriegsgefangenenlager in der ehemaligen Grenzüjerkaserne und im Barackenlager gehörte zu den größeren Lagern, die ein Fassungsvermögen von 15 000-25 000 Mann aufwiesen.

Während des neunmonatigen Bestehens des Kriegsgefangenenlagers funktionierte dieses auch als Sammel- und Übernahmehaus. Sein Sammelbezirk war ziemlich groß, und es leitete bedeutende Mengen an Gefangenen nach Osten, in die größeren Verteilerlager in Rumänien und von dort in die großen GUPVI-Lager der Sowjetunion weiter. Mangels Registern ist nicht bekannt, wie viele sich im Laufe dieser Monate im Lager von Baja aufhielten, und auch nicht, wie viele hier verstarben oder entlassen wurden. Diesbezüglich existieren lediglich bruchstückhafte Angaben. Aufgrund der Dokumente und Erinnerungen, die von Mihály Puskás aufbewahrt wurden, und aufgrund der Fachliteratur können jedoch die Geschichte und das Nachleben des einstigen Kriegsgefangenenlagers von Baja teilweise rekonstruiert werden.

Nóra Kordé

L'HISTOIRE DU CAMP DE PRISONNIERS DE BAJA CRÉÉ À LA FIN
DE LA SECONDE GUERRE MONDIALE

(Résumé)

À partir de l'automne 1944 et du déplacement des lignes de front vers l'Ouest, les Soviétiques ont commencé à créer leurs camps de prisonniers en Hongrie. À l'intérieur des frontières déterminées par le traité de Trianon, 56 camps ont été mis en place dans 47 communes. Après l'occupation de Baja par les Soviétiques le 21 octobre 1944, un grand camp de prisonniers a été créé dans la ville. Installé dans une ancienne caserne de gardes-frontières et ses baraquements, il pouvait accueillir 15 à 25 mille personnes.

Pendant son existence de neuf mois, ce camp de prisonniers fonctionnait à la fois comme un camp d'internement et un camp de transit. Sa zone d'internement était vaste et de nombreux prisonniers ont été transférés depuis ce camp vers l'Est, dans des camps de transit plus grands de Roumanie et ensuite dans les grands camps du GUPVI de l'Union soviétique. Faute de registres, nous n'avons que des informations fragmentaires, nous ignorons combien de personnes sont passées par le camp de Baja, combien y sont décédés et combien ont été libérés. Néanmoins, les mémoires, les documents conservés par Mihály Puskás et certains éléments des publications spécialisées permettent de reconstituer en partie l'histoire du camp de prisonniers de Baja.

Нора Кордэ

ИСТОРИЯ И ПОСЛЕДУЮЩАЯ ЖИЗНЬ ЛАГЕРЯ ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ В Г. БАЙЯ,
СОЗДАННОГО В КОНЦЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

(Резюме)

С осени 1944-ого года, с продвижением линии фронта на запад, советские непрерывно создавали свои военнопленные лагеря в Венгрии. Между границами Трианона в 47 населенных пунктах действовало всего 56 лагерей, один из которых был создан в г. Байя, после советской оккупации города, а именно после 21-ого октября 1944-ого года. Военнопленный лагерь, организованный в бывшей пограничной охотничьей казарме и в её лагерных бараках относился к более крупным лагерям, то есть вместимостью 15 000-25 000 человек.

В течение девяти месяцев своего существования лагерь военнопленных функционировал как лагерь сбора и приемки, его территория для сбора была очень большая и оттуда переправляли многих заключенных на восток в более крупные распределительные лагеря Румынии, а затем оттуда в большие лагеря ГУПВИ Советского Союза. Из-за отсутствия регистрационных документов, учётов неизвестно, сколько людей побывало в лагере Байя, также как и то, что сколько там умерло и сколько было число уволенных. Для всего этого у нас имеются только отрывочные данные. Однако из документов, сохраненных Михаем Пушкаш, мемуаров и данных специальной литературы можно частично реконструировать историю и последующую жизнь бывшего лагеря для военнопленных в г. Байя.

ÉLET
AZ ARCVONAL
MÖGÖTT

Tanulmányok
Szabó Péter
hadtörténész
tiszteletére

